

SHQYRTIME FILOZOFIKE ISLME

MUHAMED MUSTAFA

Në emër të All-llahut, të Gjithmëshirshmit, Mëshirëplotit!

HYRJE

Filozofia islame ka vlera të posaçme në studimin e historisë së filozofisë, filozofisë komparative dhe të vazhdimësisë të mendimit njerëzor, sepse ka qenë urëkaluese dhe produktive e disa kulturave botërore.

Me plotë të drejtë mund të thuhet se filozofia e Perëndimit nuk do të ishte ashtu si është sot po të mos ishte ky inspirim oriental islamik.

Në shoqërinë tonë gjurmët e këtij lëmi janë si margaritarë të çmueshëm që nuk gjenden me shumicë, bile edhe fare hiç.

Pra, duke e marrë parasysh këtë status të saj, si dhe përkatësinë e kulturës fetare islame, desha të bëj një hyrje të shkurtër në këtë lëmë duke e përpiluar një sasi të kufizuar informatash nga disa punime të ndryshme, vetëm e vetëm për t'i dhënë një pasqyrë të përgjithshme popullit tonë.

Zoti i Madhëruar është shpërblyesi më i mirë!

Paqja dhe shpëtimi i Zotit qofshin mbi ne!

Muhamed Mustafa

MUHAMED MUSTAFA

NDIKIMI I FILOZOFISË ISLAME NË ATË EVROPIANE

Të analizohet detajisht filozofia islame, rrjedha e saj, apo të vihet ajo në baza të shëndosha islame është një gjë e pamundshme, ashtu siç është e pamundshme të paraqitet bartja e problemeve akaidologjike-kelamiste në ato filozofike, në këtë studim të shkurtër.

Mirëpo, kjo nuk do të thotë që t'i shmangemi një obligimi të tillë që kërkon një qasje serioze e të argumentuar. Përkundrazi, ne do të përpiqemi që në bazë të mundësive tona në pika të shkurtra të japim një pasqyrë historike për këtë problematikë që të ndriçohet sadopak roli i filozofisë islame dhe ndikimi i saj në atë evropiane.

Dihet fare mirë se ndikimi i filozofisë islame në veçanti e i shkencave të tjera islame në përgjithësi në ato evropiane, për të cilat ka nevojë të bëhet një studim i posaçëm dhe shpresoj se një gjë e tillë do të bëhet së shpejti, është heshtur me qëllim të caktuar nga qarqet e studiuesve të Evropës.

Sipas historisë islame, Islami është shpallur në një shoqëri të izoluar nga kulturat e njohura të asaj kohe. Këtë shoqëri e përbënin beduinët endacakë që trajtoheshin si njerëz të egër të shkretëtirës, të ndarë në fise në kohën paraislame. Edhe pse e kishin të zhvilluar poezinë-letërsinë dhe është e njohur poezia paraislame dhe e kultivonin gjuhën e pastër arabe, ata me sjelljet e tyre jonjerëzore trajtoheshin si njerëz të egër të shkretëtirës. Ardhja e Islamit bëri kthesa të mëdha me eliminimin e politeizmit. Këta beduinë të egër të shkretëtirës Islami i shndërroi në dijetarë e në njerëz të civilizuar me vetëdije të ngritur njerëzore dhe i bashkoi në një ide dhe në një parim.

Gjatë përhapjes së tij, që për një kohë të shkurtër arriti të dominojë në tri kontinente në: Azi, Afrikë dhe në Evropë, ra në kontakt me sisteme, kultura e filozofi të ndryshme që duheshin të valorizohen dhe të shndërrohen nga shumë civilizime në njëcivilizim apo në Islam.

Kultura islame në fillim atribuohet si kulturë intuitive, por më vonë, nën ndikimin e rrethit, ky parim kulturor intuitiv u shndërrua në atë racional, të logjikshëm, por gjithmonë të mbështetur në burimet kryesore të Islamit.

Shoqëria me të cilën erdhi Islami në kontakt, ishte shoqëri politeiste maoiste, zjarrputiste etj, ose e krishterë, hebreite etj. Në këtë shoqëri shumënacionale, shumëkonfesionale e shumëkulturore lindi edhe filozofia islame nën ndikimin e filozofive të tjera, e posaçërisht të asaj neoplatonike dhe aristoteliane, për shkak se u paraqit si nevojë e domosdoshme që t'u përballojë filozofive të huaja që ishin në kundërshtim me parimet islame. Detyrë parësore e kësaj lënde është që te bëjë vlerësimin e këtyre filozofive dhe filozofinë ta vë në baza të shëndosha.

Kjo ishte gjë normale për muslimanet, ndërsa ndonjë fenomen mbinatyor, siç tentohet te tregohet në burimet islame të historisë, ku theksohet se halifi abasid Me'muni e ka parë në ëndërr Aristotelin dhe se kjo gjë e ka shty të marrë nismën për përkthimin e veprave të tij dhe të filozofisë greke në përgjithësi, nuk mund të merret si i saktë.

Arabët e kanë njohur mirë filozofinë, por nga burimet e sirianëve, sepse ata kanë qenë te arsimuar në bazë të arsimit grek.

Islami nuk ka qenë në marrëdhënie të drejtpërdrejtë me filozofinë, por këtu kanë ndërmjetësuar sirianët, nestorianët e jakobinët përmes përkthimeve nga greqishtja dhe sirianishtja në arabisht.

Pra, filozofia nuk ka arritur të zërë vendin e duhur në Islam, sepse është kundërshtuar nga tradicionalistët, të cilët edhe sot e kësaj dite e kundërshtojnë.

Tradicionalistët mendojnë se me anë të hulumtimeve filozofike nuk mund të njihet e vërteta, ndërsa filozofët muslimanë e arsyetojnë filozofinë dhe i japin përparësi racios. Ata janë të mendimit se teksti i Kur'anit ka mundësi të komentohet racionalisht, sepse ky lloj komentimi nuk konfrontohet me sheriatin, pasi që e vërteta është një, qoftë filozofike-rationale apo tradicionale. Ndër përkthyesit më të denjë të filozofisë greke kanë qenë: familja Maserxheveji, Bahtishu, Maseveji, si individë u shquan Hunejn ibn Is'hak (873), Thabit ibn Kurra (901), Kosta ibn Luka, Jahja ibn Adij etj. Veprat filozofike janë përkthyer prej greqishtes në gjuhën siriane, pastaj në arabisht ose drejtpërdrejt nga greqishtja në arabisht.

Filozofia greke nuk ka arritur te muslimanët në mënyrë autentike, sepse te përkthyesit ka ndikuar dukshëm konflikti mes nestorianëve dhe jakobinëve. Andaj janë bërë falsifikime të autorëve të librave, siç ka ndodhur me librin “Teologjia” të Platonit.

Me hapjen e institucioneve në Andaluzi (Spanja e sotme), filloi me të madhe të përkthehen veprat e filozofisë islame dhe të asaj greke në gjuhën hebreje. Vlenë të përmendim se përkthimet i bënin: Moses ibn Maimonides (Musa ibn Mejmoni) (1135-1204), Abraham ibn Davidi - (Ibrahim ibn Davudi) 1110-1180, etj.

Veprat e Gazaliut janë përkthyer në gjuhën latine para vitit 1150, ndërsa romanin filozofik të Ibn Tufejlit “Hajj ibn jakdhan” e ka përkthyer Edvard Pikoku në gjuhën hebreje dhe pastaj në atë latine dhe është botuar në Oksford më 1671. Filozofia e tij ka ndikuar në filozofinë e hebreut të njohur Moses ibn Maimonides.

Dihet qartë se veprat e Ibn Rushdit janë përkthyer në gjuhën latine dhe kanë depërtuar në Evropë menjëherë pas vdekjes së tij. Filozofia e tij ka ndihmuar të formohet “Ruzhdizmi latin”. Kjo filozofi ka qenë aktuale më tepër se katër shekuj, prej shekullit 13 deri në shekullin 16.

Pasi që i bëme një vështrim një filozofie, e cila ka zgjatur më tepër se dhjetë shekuj me radhë dhe, e cila ka qenë urëkaluese e filozofisë greke në Evropë, duke e vënë filozofinë, në përgjithësi, në baza të shëndosha, mund të shqyrtojmë edhe filozofinë e Kindiut dhe të Farabiut e të ndalemi në tri teoritë e Gazaliut, do të shohim qartë se veprat e këtyre mendimtarëve me famë kanë bërë kthesë të madhe në filozofi në përgjithësi, e posaçërisht në filozofinë evropiane.

KINDIU - dhe ndikimi i tij në filozofinë evropiane

Ebu Jusuf ibn Is'hak El Kindi u lind në vitin 801 në Basra, ndërsa vdiq në vitin 867 në Bagdad, i vetmuar për shkak të politikës së halifit musliman abasid Mutevekkilit kundër ithtarëve të doktrinës akaidologjiko-filozofike racionale mu'tezilite.

Në literaturën arabe njihet si filozof i parë arab, për shkak të origjinës së tij të pastër arabe, nga fisi Kinda1), ndërsa në literaturën evropiane Girolamo Cardano. Në librin e tij “De Subtilitate” (lib. 14), thotë se ky, Kindiu, përfaqëson një ndër dymbëdhjetë personalitetet e historisë njerëzore që kanë ndikuar me hov të madh.2)

Ka qenë autor i një numri të madh të traktateve filozofike dhe shkencore në lëmenjtë e logjikës, filozofisë, astrologjisë, astronomisë, gjeometrisë, mjekësisë, dialektikës, politikës, optikës, sa që përpiluesi dhe enciklopedisti i njohur musliman Ibnu Nedimi i ka mbushur tetë faqe të plota në librin e tij “El Fihrist” me titujt e traktateve, të cilat e kanë arritur numrin 270, ndërsa sipas një enciklopedisti tjetër musliman El Kuftij, numri i traktateve ka arritur 280.3)

Filozofia e tij i përkiste drejtimit aristotelian të përzier me idetë neoplatonike, ka refuzuar idenë e vazhdimësisë së amshueshme të numrave, ka pranuar kauzalitetin e krijesës së materies nga Nihili, ka pranuar proporcionalitetin në mes të kohës dhe lëvizjes, e ka njohur ndikimin e hënës në baticën dhe zbaticën e detit. Për sa i përket teorisë së njohjes, ka qenë i mendimit se ajo përftohet në bazë të intelektit dhe të shqisave, ndërsa fantazia është një shkallë mesatare në mes këtyre dy nocioneve, por duke mos e harruar edhe rolin e profecisë në njohje. 4)

Evropianët e kanë njohur shumë mirë Kindiun, por nuk e kanë cekur shpesh emrin e tij në literaturën e tyre.

Ndikimi i tij nuk mund të kufizohet vetëm në lemenjtë shkencorë si p.sh. në optikë, por edhe në ato filozofiko-rationale, e kryesisht në filozofinë e mesjetës së hershme.

Johani nga Sevilja e Spanjës (ka vdekur në vitin 1157), ka përkthyer katër traktate⁵) siç janë: 1) Mbi intelektin, 2) Gjumi dhe ëndrrat, 3) Pesë esenca dhe 4) Argumentimi logjikor.

Dy traktatet e parë janë të ngjashëm me veprat e shkollës skolastike, e veçanërisht në problemin e njohjes.

Traktati “Gjumi dhe ëndrrat” është studiuar në mënyrë serioze, për shkak të relacionit të tij të ngushtë me revelacionin dhe teorinë e profecisë.⁶)

Idetë e tij filozofike kanë ndikuar edhe në filozofinë dhe teozofinë e njohur gjerman, Albert Magnusi (1193-1280), i cili e ka quajtur Kindiun si astronom, astrolog, filozof dhe ekspert i shkencave natyrore, por, edhe pse e ka shquar me të gjitha këto epitete, ai shumë pak e ka përmendur emrin e tij në veprat e veta.

Kindiu ka ndikuar edhe në Robert of Chester-in, i cili njihet si përkthyes i parë i Kur'anit në gjuhën latine gjatë viteve 1141-1147, në bazë të përkthimit të librit të Kindiut “Rregullat e yjeve”.⁷)

Edhe pse autoriteti i tij ka depërtuar jo vetëm në vendet islame, por edhe në ato evropiane, Ibnu Nedimi në Fihristin e tij e cilëson si koprrac⁸) gjatë jetës së tij private.

Dhe në fund mund të përmendim se njohësi i spikatur i filozofisë islame Muhammed Abdul Hadi Ebu Reide e botoi kompletin e traktateve të Kindiut në Kajro gjatë viteve 1950-1953.⁹)

Literatura e përdorur:

1. Ibnu Nedim, El Fihrist, Tiba'atu Daril Ma'erifeti, Bejrut, f. 357.
2. Henry Corbin, Historija Islamske filozofije, Logos, Sarajevë, 1987, f. I/142.
3. Ibnu Nedim, El Fihrist, f. 357.
4. Umer Farruhi, Tarihul Fikril Arabij, ila ejjami Ibni Haldun, Darul ilmi lilmelajin, BeJrut, bot. III, 1981, f. 306.
- The New Enciklopaedia Brittanica, 15-th edition, f.V/814.
5. Umer Farruhi, ibidem, f. 308-310.
6. Anton Jusuf, Mekanetuhu inde muerrihil felsefetil islamijjeti, Darul Xhili, BeJrut, bot. i parë, 1985, f. 167.
7. Arapsko islamski uticaj na evropsku renesansu, grupa autora, botim i parë, 1987, f. 123.
8. Anton Sejf, ibid. 167.

9. Ibnu Nedim, El Fihrist, f. 357.

FARABIU - dhe ndikimi i tij në filozofinë evropiane

Muhammed Ebu Nasri el Farabi u lind në periferi të Farabit në vitin 870, ndërsa ka vdekur në Damask në vitin 950.

Ky ka qenë i pari që është mbështetur krejtësisht në lëndët racionale¹), për shkak se, edhe pse Kindiu ishte filozof i parë arab, në filozofinë e tij është vërejtur qartë ndikimi i ideve kelamiste mu'tezilite.

Njohja e filozofisë aristoteliane ishte shkak që ai të marrë epitetin “mësues i dytë” pas Aristotelit.

Enciklopedisti i njohur musliman Ibn Hallikani ka cekur se Farabiu ka qenë poliglot. d.m.th. njohës i shtatëdhjetë gjuhëve.

Literatura islame gjithashtu e përmend se ka qenë njohës i muzikës dhe se në bazë të valleve muzikore e ka nxitur publikun të qeshë apo të qajë.

De Boeri, autor dhe njohës i filozofisë islame, mendon se këto transmetime janë legjenda, ndërsa në të njëjtën kohë cek se edhe Bejhekiu me Shehrezurin i kanë regjistruar këto ngjarje²), gjë që shkakton njëfarë kundërshtimi në mes të pohimeve të tij.

Ibnu Nedimi thotë se ka qenë i dalluar në lëmin e logjikës dhe të shkencave të hershme.³)

Farabiu në filozofinë e tij më tepër është orvatur të bëjë një krahasim ndërmjet Platonit dhe Aristotelit duke u mbështetur në literaturën filozofike të përkthyer nga jakobinët dhe nestorianët. Ai e ka përshkruar shtetin ideal por krejtësisht ndryshe nga shteti ideal i Platonit, e ka analizuar të kuptuarit e njohjes së Zotit në mënyrë filozofike, si dhe është mbështetur tërësisht në teorinë e emanacionit kur e analizon mënyrën e krijimit.

Ndikimi i tij në Evropë ka qenë shumë i madh e posaçërisht në filozofinë e mesjetës, për shkak se një koleksion i traktateve të tij është botuar në gjuhën latine në Paris, në vitin 1838.⁴)

Një ndër teoritë filozofike që kanë ndikuar më tepër në filozofinë evropiane të mesjetës ka qenë teoria e dallimit në mes ekzistencës dhe esencës⁵), gjë që haset te filozofi gjerman, teologu, matematikani, historiani, juristi, politikani Gottfried Vilhelm Leibniz (1646-1716). Ky ka pohuar se Zoti i ka krijuar monadat (që janë substanca të thjeshta të pavarura në mes vete), por në të njëjtën kohë Zoti e ka rregulluar sistemin hierarkik të lëvizjes së tyre⁶), për shkak se nuk ndikojnë njëra në tjetrën.

Kjo teori ka ndikuar edhe në filozofinë e teologut Anselmo i Kontarberise (1033-1109) për formimin e teorisë së argumentimit ontologjik mbi ekzistimin e Zotit, ku thotë se ekzistenca e Zotit është e domosdoshme nga vetvetiu dhe se nuk ka nevojë ta argumentojë ekzistencën e tij.⁷)

Alberti i madh i ka shfrytëzuar veprat e Farabiut gjatë elaborimit të filozofisë së Aristotelit.

Murgu francez dominikan Vincent de Beauvais (ka vdekur në vitin 1264) ka përmbledhur disa pjesë nga traktatet e Farabiut në veprat e tij.

Ndikimi i Farabiut në Francë ka qenë më i fuqishëm për shkak se murgjit e shkollës Sharter, ashtu siç ka vepruar Farabiu, janë orvatur që nga shekulli XII, ta harmonizojnë filozofinë e Platonit dhe të Aristotelit.⁸)

Literatura e përdorur:

1. De Boer, Tarihul felsefeti fil islam, mektebetun nehdati el misrijjeti, El Kahiretu, f. 196.
2. Ibnu Nedim, El Fihrist, Tiba'atu daril mearifi, BeJrut, f. 368.
3. Umer Farruhi, Abkarijjetul arab fil ilmi vel felsefeti, el mektebetul asrijjeti, Bejrut, ettiba'atur rabiati, 1985, f. 132.
4. Ibidem, f. 132.
5. Arapsko islamski uticaj na evropsku renesansu, grupa autora, Sarajevo, 1987, f. 123.
6. Bertrand Russel, Mudrost Zapada, drugo izdanje, 1977, Zagreb, f. 203.
7. Arapsko islamski uticaj..., f. 134.
8. Umer Farruhi, Abkarijjetul Arabi, 133.

GAZALIU - dhe ndikimi i tij në filozofinë evropiane

Ebu Hamid Muhammed ibni Muhammed ibni Muhammed El Gazali u lind në vitin 1059, ndërsa vdiq në vitin 1111.

Gazaliu, pa dyshim, është një ndër personalitetet më markante në literaturën islame. Njihet si “autoritet i Islamit” ndërsa veprat e tija filozofike, teologjike, logjike, pedagogjike, kelamiste konsiderohen si literaturë e obliguar për çdo hulumtues bashkëkohor.

“Autoriteti i fesë” është autor i më tepër se pesëqind librave në formë të traktateve, broshurave dhe librave.

Në veprën e tij “Shpëtimtari nga humbja”¹⁾, na rrëfen llojin e metodës, e cila e ka shpjer në njohjen e së vërtetës. Ai na rrëfen se së pari është mbështetur në botën sensible, por, pasi që ka dështuar është mbështetur në racion e tij, e më vonë, kur ka vërejtur se edhe kjo metodë nuk është efikase, atëherë e ka kapluar një tronditje e tmerrshme psikike saqë është detyruar të endet plot dhjetë vjet që ta njohë të vërtetën, edhe pse autoriteti i tij ka qenë i përhapur në tërë botën islame. Gazaliu më në fund përfundon se njohja nuk është fryt i lendëve racionale, por është fryt i dritës së gjuajtjes nga Zoti i Madhëruar në thellësitë e zemrës.

Nëse studiohet rrethi i tij ku ka jetuar, përfundojmë se diskutimet dhe dialogjet fetare në mes doktrines racionale dhe asaj tradicionale kanë qenë si shkak parësor për ta përpiluar librin e tij “Tehafutul Felasifeti” (Destructio Philosophorum-Destruksioni i filozofëve).

Si e ka kuptuar Gazaliu parimin e kritikës filozofike?

Ai mendonte se kritika e ndonjë doktrine pa e kuptuar i ngjanë gjuajtjes së shenjës në errësirë dhe ka filluar në mënyrë autoktone të mësojë lëndën e filozofisë, por vetëm gjatë kohës së lirë. I ka lexuar veprat e përkthyer nga filozofët grekë dhe atyre muslimanë plot dy vjet, e pastaj një vjet i ka kushtuar analizës dhe kontemplacionit të asaj që e ka lexuar.²⁾

Para se ta kritikojë filozofinë e ka shkruar librin “Intencat e filozofëve” (Mekasidul Felasifeti). Gazaliu ka supozuar se argumentimi racional nuk të shpie deri te njohja e së vërtetës, por, për fat të keq, duke u mbështetur edhe ai vet në metodën filozofike³⁾ i ka lidhur elementet neoplatonike me skepticismin teorik të njohjes për të kritikuar tërë filozofinë.⁴⁾

Georg Sartoni në librin e tij “The incubation of Western Culture in the Middle East” thekson se ndikimi i Gazaliut në teozofinë evropiane ka qenë më i madh se ndikimi i Toma Akuinskit⁵⁾

Veprat e Gazaliut, e posaçërisht “Ihjau Ulumid Din” (Ringjallja e shkencave fetare) janë përkthyer në gjuhën latine para vitit 1150,6) prej hebrejve Ebul Ferexh Ibnil Ibrij (ka vdekur më 1286) dhe Behja ibn Jusuf ibni Bakuda në librin e tij “Udhëzim në thellësitë e zemrave “të cilin e ka përpiluar në gjuhën hebreje.

Gjatë shqyrtimit të filozofisë së tij do të vërejmë se Gazaliu ka qenë nismëtar i disa teorive filozofike në Evropë.

Filozofia e tij mund të rezymohet në tri pika kryesore:

1. Mohimi i Kauzalitetit:

Gazaliu mendon se ngjarjet ndodhin sipas dëshirës së Zotit e jo sipas shkaqeve senzitive, sepse, nëse Zoti do të digjet druri në zjarr do të digjet e nëse jo, atëherë nuk digjet. Kjo teori e mundëson oportunitetin e profecisë.

Të njëjtën gjë e ka pranuar edhe David Humi,7) (ka vdekur më 1776), empiristi i njohur britanez, autor i librit të njohur: “A treatise of human nature being” (Shqyrtim i natyrës njerëzore), dhe njëherit supozon se ndonjë ngjarje nuk ndodh sipas shkaqeve, por sipas asociacionit të shprehisë.

Përderisa David Humi e shpjegon këtë teori në mënyrë psikike,8) për Gazaliun si shkak është dëshira e Zotit të lartë.

2. Skepsa (dyshimi):

Gazaliun gjatë udhëtimeve të tij për të njohur të vërtetën, e ka kapluar dyshimi. Dyshimi e ka drejtuar kah e vërteta, për shkak se kapaciteti i njohjes në bazë të argumenteve racionale është i dobët. Drita që vjen nga Zoti është metoda më e volitshme për njohjen e së vërtetës.

Nuk është i pari Gazaliu me këtë teori, por i kanë paraprirë sofistët e pastaj Augustin Aureliusi i shenjtë (ka vdekur në vitin 430),9) teolog dhe filozof krishter, në librin e tij “Contra Academicos” (Kundër akademikut).10)

Gazaliu me plot të drejtë konsiderohet si anticipator i teorisë së skepsës karteziiane. Rene Dekarti (ka vdekur në vitin 1650) në librin e tij “Ligjëratë mbi metodën” thotë:

“Derisa ngul këmbë në mendimin se çdo gjë është e rreme, atëherë duhet që unë, që mendoj kështu, të jem diçka. Dhe duke vërejtur se ajo e vërtetë-mendoj pra jam-ishte aq e qëndrueshme dhe e sigurt saqë as të gjitha supozimet ekstravagante të skeptikëve nuk ishin në gjendje ta pezullojnë, mendoja se mund ta përqafoj pa dy mendje si parimin e parë të filozofisë që kërkoja.11)

Nëse e analizojmë këtë teori filozofike do të konkludojmë se Aurelije Augustini përsëri rikthehet tek racio dhe mbështetet në të si mjet për njohjen e së vërtetës. Dekarti rikthehet në dyshim si pikënisje, e Gazaliu tërësisht e mohon funksionin e racios për njohjen e së vërtetës12) dhe nuk kthehet në atë që dyshon, por pret dritën e së vërtetës nga Zoti, e tejkalon botën materiale që të arrijë në sufizëm.

3. Rangu i fesë më i lartë se rangi i racios:

Siç u vërejt më lart, Gazaliu më tepër e vlerëson fenë, teologjinë se sa racion duke u mbështetur kryesisht në fuqinë e Zotit.

Kjo ide më tepër ka ndikuar në filozofinë krishtere.

Anselmo i Contarbarrysse (1033-1109) i ka vlerësuar fenë, dhe teologjinë më tepër se filozofinë dhe si parim i pikënisjes në strukturën e filozofisë së tij ka qenë: “Besoj për të njohur” (Credo ut intelligam);13) Toma Akuinski (ka vdekur në vitin 1274), ka

menduar se “filozofia është krejtësisht në shërbim të teologjisë” (Ancilla Theologiae).¹⁴)

Pasi që filozofia e Gazaliut ishte e mveshur me ide fetare islamike tradicionale, por pjesa dërrmuese me ato racionale, epiteti si kelamist (apologjet) do të ishte më adekuat për të se si filozof.

Literatura e përdorur:

1. Ebu Hamid Gazali, El munkidhu mined Dalali, Ferid Xheber, El Mektebetush sharkijjeti, Bejrut, 1969, f. 12.
2. Ibidem, f. 18.
3. Henry Corbin, Historija islamske filozofije, Logos, Sarajevo, 1987, I/165.
4. Danko Gërliq, Leksikon filozofa, Zagreb, 1982, f. 12.
5. George Sarton, The Incubation of Western Culture in the Middle East, I/753.
6. Umer Farruhi, Abkarijetul arabi, Bejrut, 1985, f. 141.
7. Ibidem, 141.
8. Bertrand Russell, Mudrost Zapada, Mladost, Zagreb, f. 227.
9. Umer Farruhi, Abkarijetul arabi, f. 142.
10. Danko Gërliq, ibid., f. 26.
11. Rene Dekarti, Ligjëratë mbi metodën, Prishtinë, 1979, f. 54.
12. Umer Farruhi, Abkarijetul arabi, f. 142-143.
13. Danko Gërliq, ibid., f. 15.
14. Ibidem, f. 417.

PËRFUNDIM

Çdo filozofi botërore, antike apo moderne, ka kaluar nëpër këtë relacion: “FORMIM - EVOLUCION INTERN - NDIKIM” dhe, kështu çdonjëra prej tyre vlen të analizohet jo si vlerë historike, por si vlerë e vazhdimësisë së mendimit njerëzor pa marrë parasysh se në çfarë rrethi janë formuar.

Askush në botë nuk mund të zhvlerësojë një filozofi, nëse nuk e pastron mendjen e tij nga ndikimet e lëvizjeve fanatike.

Si shembull konkret i një ndikimi të tillë negativ mund të merret filozofi i njohur gjerman Georg Vilhelm Fridrih Hegel (1770-1831).

Hegeli, nën ndikimin e rrymave armiqësore kundërislamike, edhe pse njihet si filozof me renome botërore, nuk ka mund t'u shmanget këtyre rrymave.

Në historinë e tij të filozofisë, duke e përshkruar dhe analizuar filozofinë islame (f. 95-1023), ka pohuar se vlera e kësaj filozofie është vetëm historike, nuk ka formuar ndonjë shkallë të posaçme në ndërtimin e filozofisë si dhe nuk e ka përparuar parimin e filozofisë.

A thua vallë ka qenë i realtë me këtë përfundim?

- Hegeli, së pari, ka qenë viktimë e tendencave evropiane për pasqyrimin e Islamit si fe regresive apo si krishterizëm heretik.

- Pjesën më të madhe të informatave për filozofinë islame i ka nxjerrë prej librit “More Nevochim” të Moses Maimonides, e ka analizuar vetëm drejtimin mu'tezilit ismailit, që njihet islamizëm vetëm si fraksion kelamist e kurrresi si doktrinë filozofike.

- Komentuesit muslimanë të filozofisë platonike dhe aristoteliane nuk njihen vetëm me këtë epitet në literaturën islame, por edhe si filozofë muslimanë, sepse gjatë studimit të tyre të filozofisë në mënyrë serioze, gjë që e pranon edhe vet Hegeli, nuk e kanë komentuar vetëm në mënyrë imituese, por i kanë kritikuar dhe i kanë formuar idetë e tyre të posaçme filozofike. Muslimanët njihen jo vetëm si komentues e kritikues të filozofisë, por edhe si anticipatorë të disa teorive filozofike në Evropë, siç janë teoria karteziante skeptike, teoria e mohimit të kauzalitetit, teoria e argumentimit ontologjik mbi ekzistimin e Zotit, etj.

Vallë mund të krahasohen mendimet e Hegelit me ato të Ibni Haldunit, që ka jetuar dhe vepruar disa shekuj më parë se Hegeli, me veprimtarinë e tij rreth shkencave filozofike?

“Shkencat racionale, që konsiderohen normale, për shkak të natyrës së njeriut si qenie që mendon, nuk janë të caktuara vetëm për një popull, por për të gjithë. Njerëzit janë të barabartë në perceptimin dhe hulumtimin e tyre. Shkencat racionale ekzistojnë në racën njerëzore që nga ekzistimi i civilizimit të vet njeriut. Këto quhen shkenca të filozofisë”. (Mukaddime, 379.)

ARABËT DHE FILOZOFIA KRISHTERE NË MESJETË

1. Pozita politike, hebrenjtë

Plaça e luftës i takon fituesit; shumë herë në luftëra që kanë ndodhur në Spanjë mes krishterëve e muslimanëve, bukuria e femrave berberiane i ka mashtruar zemrat e krishterëve. Sa të shumtë janë kalorësit krishterë, të cilët i kanë kaluar “nëntë ditët e lutjes” me ndonjë bukuroshe berberiane! Nuk ndikuan vetëm begatitë dhe kënaqësitë materiale në ta, por edhe magjia e kulturës racionale, gjë që shkaktoi fillimin e shkencës së Perëndimit si një nuse atraktive para syve të të eturve për njohje. Hebrenjtë u paraqitën si ndërmjetësues të veçantë në këtë çështje; ata kanë prezentuar në të gjitha etapat e civilizimit kulturor racional tek muslimanët, shumica prej tyre e kanë njohur shkrimin arab, ndërsa disa të tjerë i kanë përkthyer librat e arabëve në gjuhën hebraike dhe në bazë të këtyre përkthimeve gjejmë shumë libra të pahumbur të filozofëve muslimanë.

Filozofia hebreje ka arritur kulmin e saj me Ibn Meimunin (Moses ibn Maimonides, përkth, 1135/1204), i cili është përpjekur ta harmonizojë filozofinë e Aristotelit me Dhjatën e Vjetër nën ndikimin e Farabiut dhe Ibn Sinasë. Ndonjëherë i ka deduktuar teoritë filozofike prej teksteve të Shpalljes ose e ka përkufizuar filozofinë e Aristotelit vetëm në këtë botë, ndërsa për atë botë duhet të mbështetemi në “Librin e Shpallur”.

Hebrenjtë kanë përfituar shumë prej analizave shkencore në shtetet islame gjatë periudhës së “lulëzimit”, kanë gëzuar respekt dhe zemërgjerësi nga muslimanët, por ky qëndrim është shndërruar pas rrënimit të këtyre shteteve dhe shkatërrimit të civilizimit. Kur filloi masa e gjerë fanatike t'i ndjekë, ikën nëpër vendet krishtere e posaçërisht në Francën jugore për ta vazhduar misionin e shpërndarjes së kulturës.*

2. Palermoja dhe Toledoja

Bota krishtere është takuar me atë islame në dy qendra: Italinë jugore dhe Spanjën. Shkencat arabe me zell janë studiuar në mesin e latinëve në pallatin e perandorit Frederik II, në Palermo. Perandori me të birin e tij Manfredin u kanë dhuruar universiteteteve të Bolonjës dhe Parisit disa përkthime të veprave filozofike nga gj. arabe e disa nga ajo greke.

Por, lëvizja e përkthimit në Spanjë ka qenë më e rrezikshme dhe ka pasur ndikim më të madh. Në qytetin Toledo, kur e kanë pushtuar krishterët, ka ekzistuar në një xhami një bibliotekë e pasur me libra dhe ka qenë e njohur si qendër kulturore në Veri deri në vendet më të larta krishtere. Këtu i gjejmë të arabizuarit dhe hebrenjtë-disa prej tyre e kanë pranuar krishterimin - pastaj gjejmë krishterë spanjollë që veprojnë bashkarisht në të gjitha vendet. Si përkthyes kanë qenë Johannes Hispanus (në gjysmën e parë të shek. XII.), Gerard von Cremona (1114-1187), Michel der Schote, Herman der Deutsche mes (1240-1246).

Nuk kemi informata të mjaftueshme rreth punimeve të këtyre njerëzve dhe mund t'i konsiderojmë përkthimet e tyre të sakta nëse çdo term arab, hebraik apo spanjoll ka term të barasvlershëm ekuivalent, në gjuhën latine; përveç kësaj përkthimi nuk kuptohet në mënyrë të përpiktë dhe vështirë është t'i tejkalojë këto gjëra ai që nuk e njeh gjuhën arabe, sepse përkthyesit i kanë ruajtur disa terme arabe, por të deformuara. Gjithashtu i kanë ndryshuar emrat e njerëzve saqë është vështirë të njihen. Ndoshta e gjithë kjo ka

shkaktuar një konfuzion të madh në mendjet e studiuesve të filozofisë në gjuhën latine deri sot.

Lëvizja e përkthyesve në mesin krishter ka qenë suksesive, siç ka ndodhur me muslimanët në Lindje dhe në Perëndim. Së pari janë përkthyer librat e matematikës, astrologjisë, medicinës, filozofisë natyrore dhe psikologjisë e pastaj librat e logjikës dhe metafizikës. Më vonë, njerëzit janë përqëndruar dalëngadalë në veprat e Aristotelit dhe në komentimet e tyre, duke i zgjedhur, së pari, librat e ndryshme të sekreteve. E kanë njohur Kindiun si mjek dhe astrolog; Ibn Sina ka ndikuar në mjekësi, psikologji, filozofinë natyrore, metafizikë, ndërsa ndikimi i Farabiut dhe Ibn Baxhes ka qenë i kufizuar, nëse krahasohet me atë të Ibn Sinasë.

Në fund kanë arritur komentimet e Ibn Rushdit të filozofisë së Aristotelit dhe së bashku me Kanunin e Ibn Sinasë në mjekësi kanë patur ndikim më të madh e më të gjatë.

3. Arabët në Paris

Tash mund të pyesim veten: Çfarë vlere kanë muslimanët për filozofinë krishtere në mesjete? Në realitet, nuk kemi për qëllim që në këtë punim të shkurtër t'i përgjigjemi kësaj pyetjeje, sepse një gjë e tillë ka nevojë për një punim të veçantë dhe një lexim më të gjerë të dorëshkrimeve të shumta e këtë nuk e kam bërë fare.

Në mënyrë të përgjithshme (globale) mund të themi se përkthimi i librave ka zbuluar për krishterët dy risi: në një anë krishterët janë njohur me doktrinën e Aristotelit në logjikë, fizikë dhe metafizikë në një formë më të përkryer se më parë, por me afat të shkurtër, sepse pas pak kohe të gjitha librat e Aristotelit janë përkthyer nga gjuha greke drejtpërsëdrejti në atë latine, shumë më mirë se ato prej arabishtes ose gjuhëve të tjera. Por, ndikimi më i madh i arabëve ka qenë se krishterët, pas leximit të veprave të arabëve - e veçanërisht veprat e Ibn Rushdit - kanë vërejtur në teorinë e Aristotelit një mendim specifik që e kanë konsideruar si "të vërtetë sovranë", dhe kjo gjë jo vetëm që ka shkatuar konfrontim në mes shkencave fetare dhe filozofisë ose harmonizimin në mes tyre, por gatisë ka shkaktuar mohimin e besimit krishter. Kështu, ndikimi i filozofisë islame ka qenë stimulatív, në një anë, e destruktív në anën tjetër, sepse apologjetika dhe filozofia nuk kanë mundur të jenë të pavarura në botën krishtere, siç ka ndodhur me dijetarët muslimanë. Filozofia greke ka ndikuar tepër në shkencat fetare krishtere gjatë shekujve të hershëm derisa ndarja në mes fesë dhe filozofisë është bërë absurde.

Pasi që u duk ndikimi i arabëve në shek. XII shkencat fetare të krishterët janë përzier me doktrinën neoplatoniste augustiniane dhe kjo ka vazhduar deri në kohën e françeskanëve të shek. XIII e cila gjë krejtësisht i ngjan idesë platonike pitagoriane në filozofinë islame.

Ibn Xhebruli ka qenë për Duns Scotus-in argument i klasës së parë; ndërsa dominikanët e mëdhenj Alberti dhe Thomasi, të cilët kanë përcaktuar (determinuar) ardhmërinë e teorive fetare, e kanë pranuar doktrinën aristoteliane moderniste, siç ka vepruar Farabi, e posaçërisht Ibn Sina.

Në mesin e shek. XIII është vërejtur një ndikim i madh që buronte nga Ibn Rushdi. Së pari, është paraqitur në Paris që konsiderohej si qendër e kulturës shkencore krishtere në atë kohe.

Në vitin 1256, Alberti i Madh ka kundërshtuar Ibn Rushdin; pesëmbëdhjetë vjet më vonë Toma Akuini i ka sulmuar ithtarët e Ibn Rushdit në krye me Sigerin e Brabantit (1366). Sigeri ka qenë anëtar në Fakultetin e Letërsisë në Paris, e kanë ndjekur

doktrinën e Ibn Rushdit deri në rezultatet e fundit të tij në logjikë. Sikur që Ibn Rushdi e kritikonte Ibn Sinaun ashtu dhe Sigeri e kritikonte Albertin e Madh, Toma Akuinin por me një respekt të madh. Ky pranonte shpalljen, revelacionin, por gjithashtu mendonte se intelekti e vërteton (konfirmon) atë që mendonte Aristoteli në veprat e tij, ashtu siç i komentonte Ibn Rushdi pikat e paqarta. Ideja e tij racionale, edhe pse precize, nuk i ka kënaqur teologët dhe për këtë shkak e ka ndjekur inkuizicioni. Siç duket, kjo ka ndodhur nën ndikimin e françeskanëve, sepse, ndoshta kanë dëshiruar ta sulmojnë së bashku me të edhe doktrinën e Aristotelit që e kishin pranuar dominikanët.

Ka vdekur në Burgun e Orivietos në mes viteve 1281-1284. Ndoshta Danteja nuk ka ditur gjë rreth herezës së “shokut tonë Siger” dhe e ka vendosur në Parajsë (xhennet) si përfaqësues të shkencës së kësaj bote. Ndërsa dy përfaqësuesit e mëdhenj të filozofisë islame, Danteja i gjen në Ferr (xhehennem) së bashku me gjigantët dhe filozofët grekë e romakë.

Ibn Sinau dhe Ibn Rushdi kanë qenë të fundit në ndjekjen e gjurmëve të filozofëve të admiruar nga gjeneratat e mëvonshme si p.sh. Danteja.

*Vërejtje: Ky artikull është marrë nga libri i njohur i De Boerit: “Historia e filozofëve në Islam”. Përshtati nga gjuha arabe Muhamed Mustafa.

TRASHËGIMIA ISLAME NË PERËNDIM
Në filozofi, apologjetikë dhe sufizëm

GEORGES C. ANAWATI

TRASHËGIMIA ISLAME NË PERËNDIM

(Në filozofi, apologjetikë dhe sufizëm)

Tani t'i hedhim një vështrim pjesës që ka kaluar në civilizimin e Perëndimit nga trashëgimi islam në lëndën e filozofisë, apologjetikës dhe sufizmit dhe të fillojmë me një rikujtim të vlefshëm për lexuesin.

Arabët kanë jetuar në Andaluzi për afërsisht shtatë shekuj kurse Kordova ka qenë e njohur si qendër potenciale dhe e pasur për jetën intelektuale. Aty filozofia dhe apologjetika kanë luajtur rol të rëndësishëm, bile kultura islame ka patur ndikim mjaft të madh për t'i gravituar edhe dijetarët krishterë më të njohur në atë vend. Përveç kësaj, ipeshkvijtë kanë qenë të preokupuar me leximin e veprave (të muslimanëve), sepse kanë qenë të bindur se roli i mesazhit të tyre ishte t'i shndërrojë ata në krishterë.

Sipas instruksioneve të ipeshkvijve janë përkthyer librat arabë. Kur e kanë rikthyer të krishterët Toledon nga muslimanët në vitin 478 h./1085, ipeshkvi Rajmondo i ka përkthyer librat arabë. Ca përkthime të tjera janë realizuar në Burgaz, kurse në Siqeli gjatë jetës së Frederikut të Dytë (1215-1250), Michael Scotus (ka vdekur rreth vitit 1236) ka dhënë kontribut për ta njohur zotëriun e tij me shkencat arabe.

Mbi këto përkthime nga arabishtja, vlen të thuhet se janë realizuar në mënyrë selektive ngase disa vepra e posaçërisht ato të letërsisë janë lënë pasdore, sepse përkthimi është përqëndruar vetëm në veprat shkencore dhe filozofike. Për këtë shkak veprat e hadithit, fikhut dhe libri "Ihjaw ulumid-din" i Gazaliut kanë qenë anonime për Perëndimin.

Gazaliu në mesin e popujve të mesjetës latine në Evropë ka qenë i njohur vetëm si autor i librit "Mekasidul Felasifeti", që e rezymon në mënyrë të qartë dhe të thjeshtë filozofinë e Lindjes.

Perëndimi ka njohur nga doktrinat apologjetike vetëm disa probleme, si psh. atomizmin, okasionalizmin. Këto probleme Toma Akuini kategorikisht i ka refuzuar.

Kurse kontributi arabo-islam në lëmin e shkencës (filozofisë) është pranuar me mirëseardhje ngase nëpërmjet tyre pasuria shkencore dhe filozofike e grekëve antikë ka kaluar në Perëndim. Zhvillimi i këtij kontributi shkencor ka qenë rezultat i djersës së derdhur nga arabët. Prej shekullit XIII/IX h., e tutje janë shumë përkthimet e veprave arabe në astronomi, astrologji, mjekësi, në shkencat eksperimentale dhe në magji.

Qyteti Hereford gjatë shek. X ka qenë qendër e vërtetë angleze për studime arabe. Pak më vonë mund të thuhet se përkthimi i Kur'anit, i inicuar nga Petri i Madh (1155), i ka nxitur të mëvonshmit që të përkthejnë në lëmin e filozofisë në qytetin Toledo, por veprat filozofike kanë qenë gatise më tepër të preferuara.

Gjatë shumë shekujve të kaluar janë njohur nga veprat e Aristotelit vetëm një ose dy libra të pahumbur pas shkatërrimit të perandorisë romake. Por, që nga viti 1125 e më tej, janë gjetur përkthimet e disa veprave (të Aristotelit) nga Boethiusi e që njiheshin si të humbura deri atëherë. Gjithashtu kanë ekzistuar edhe burime tjera që e kanë shpërndarë Organonin e Aristotelit në mesin latin.

Me ndikimin e kësaj logjike të re (LOGICA NOVA) ka filluar evolucioni dialektik. Pas disa viteve janë gjetur edhe disa punime tjera të Aristotelit e të përkthyer në gj. latine.

Këto përkthime nuk janë përkufizuar vetëm në logjikë por edhe në fizikë (pak më vonë janë paraqitur: etika dhe metafizika).

Me këto vepra janë përzier tekstet neoplatonike, si p.sh. libri i cili i është mveshur Aristotelit e që njihet me titullin “Teologjia” e që ka qenë i Platonit, pastaj “Liber de Causis” përmban pjesë nga libri i Perikleut “Elemantatio theologica”.

Në të njëjtën kohë në Perëndim kanë filluar të përkthehen veprat origjinale të autorëve muslimanë si psh. “De Intellecta” i Kindiut (873/260 h), “De Intellecta” i Ebu Nasër el Farabiut së bashku me librat tjerë të tij “De Scietis”, “De Ortu Scientiarium”, pastaj veprat e Ibn Sinasë e posaçërisht ato të teologjisë si psh. libri mbi shpirtin, nga Gazaliu: “Qëllimet e filozofëve”, nga Ibn Xhebruli - i cili njihet në Perëndim me emrin “Avicbron” - (1058/450h): “Burimi i jetës”.

Para së gjithash, këtu vlen të cekem dy dijetarë që kanë ndikuar tepër në mentalitetin perëndimor e të krishter: Ibn Sinau dhe Ibn Rushdi.

IBËN SINA

Doktrinat neoplatonike të Ibë Sinaut që ishin të përziera me sufizëm dhe fe, e kanë tërhequr vëmendjen e dijetarëve apologetë e të krishterë ngase ata teologë anonin kah parimi filozofik pas ndikimit të Augustinizmit dhe si rezultat i doktrinës sensible augustiniane sinaiste ishte libri “De Anima” i ipeshkvit të madh Joanit (shek. XII/VIh.) në Toledo. Një kohë ky libër i është mveshur Gundisalvit. Ky libër është i tij, por nën ndikimin e plotë të Ibn Sinasë. Autori komenton në këtë libër filozofinë neoplatonike të ngjyrosur me ide krishtere të Augustinit të Shenjtë, ashtu siç komentohet kryesisht në formën arabe të Ibn Sinaut dhe Farabiut.

Për këtë M. Gilsoni thotë se libri “De Anima” i Gundisalvit (shek.XII/6h.) përcakton fillimin e hyrjes së mendimeve të Ibn Sinasë në inteligjencien krishtere”.

Gjatë shek. XIII/VII h. kjo gjë është e evidente pak a shumë në veprat e Wiliamit nga Auvergne (1249), në veprat e priftëve françeskanë të njohur e që ishin profesorë në Universitetin e Parisit: Aleksandri i Halesit (1245), Jean de la Rochelle (1245), St. Bonaventura (1274), pastaj tek françeskanët anglezë: Robert Gaorseteste (1254), John Peckham (1292).

Doktrina e Ibn Sinaut dhe Farabiut me plot fat ka ndikuar aq shumë në idetë e Roxher Bekonit, saqë teoria e tij për shenjtërinë e Papës është plotësisht e njëjtë me teorinë e Ibn Sinaut për hilafetin.

Pos asaj që u cek më parë, themi se ndikimi i madh i atëhershëm i Ibn Sinaut shumë ia kishte tejkaluar doktrinës augustiniane dhe pikërisht këtë ndikim e gjejmë të fuqishëm dhe evident në definimin e Albert Magnusit për shpirtin në teorinë e tij për profecinë.

Gjithashtu Toma Akuini ka huazuar shumë gjëra nga ai në formulimin e elementeve, metodës dhe terminologjisë së tij, pastaj Duns Scotusi në teorinë e metafizikës së tij deri diku është mbështetur në Ibn Sinaun. Dhe në fund, disa dijetarë kanë bërë përpjekje që te Ibn Sinau të gjejnë anticipimin e kogitos dekartiane.

IBËN RUSHDI

Por një gjë e tillë nuk ka ndodhur me Ibn Rushdin, në disa periudha statusi i tij ka qenë shumë i vështirë - veç cekëm më parë se ndikimi i Aristotelit ka hynë në Perëndim qysh më parë. Natyralizmi dhe determinizmi kanë qenë shkak që qeveria t'i ndalojë. Në vitin 1210 mësimi i tij është ndaluar në Universitetin e Parisit. Veprat e Ibn Rushdit kanë arritur më vonë. Në fillim janë pranuar mirë sepse askush nuk e ka vërejtur atëherë rrezikun e ideve të tij.

Në realitet i njohur si përkthyes i veprave të Aristotelit, në Perëndim e ka përfituar titullin: “Komentator par excellence”. Por së shpejti rreziku është zbuluar.

Më parë cekëm qëndrimin e tij ndaj relacionit mes filozofisë dhe shariatit. Në të vërtetë, me këtë harmonizim filozofia i ka refuzuar argumentet kategorike kurse shariatit (sipas Ibnu Rushdit) vetëm se paraqet ngjashmëri dhe krahasim të afërt me realitetin objektiv, varësisht sipas të kuptuarit të popullit.

Ky mendim na shpjegon përpjekjen e disa mendimtarëve krishterë për ta pranuar “dualitetin e të vërtetës”. Ata gatise e kanë pranuar dhe e kanë mëvetësuar këtë çështje. Në realitet, kjo ide e shkatërron fenë dhe shkencat e saj, ngase sipas ithtarëve të kësaj doktrine, feja dhe shkencat e saj mund të jenë kontradiktore me intelektin në pikat elementare.

Mirëpo, gjëja më e rrezikshme është se Ibn Rushdi e ka komentuar psikologjinë e mësuesit të tij, Aristotelit në mënyrë materialiste. Ai mendonte se njeriu, sido që të jetë, është kafshë e lartësuar, lindet dhe vdes sikur kafshët tjera. Atë e dallon nga kafshët tjera vetëm aftësia e intelektit të tij për t'u bashkuar me intelektin aktiv. Ka vetëm një intelekt për mbarë njerëzinë dhe këtu mbështetet fjala e Ibn Rushdit për “monopsikizmin”. Intelekti aktiv është i fundit në rangun e intelekteve qiellore si dhe është lëvizës i hënës. Kurse intelektin pasiv ose receptuesi i pranon nga intelektin aktiv format e inteligjibileve që i abstrahon. Të dy intelektet gjenden në fund të botës shpirtërore, kanë fuqi për abstrahim dhe munden me atë fuqi t'i bashkojnë krijesat njerëzore me përdorimin e fantazisë së tyre. Prej aty dalin inteligjibilet. Ne dimë saktësisht se mendojmë sipas aktivitetit të intelektit pasiv. Ajo që mbetet prej nesh pas vdekjes është vetëm kujtimi në intelektin pasiv dhe atë aktiv. Vetëm këto dy të fundit konsiderohen si dy shpirtra që nuk zhduken.

Kështu, qëndrimi i Ibn Rushdit është materialist deri në skajshmëri. Këto ide kanë filluar të depërtojnë në Fakultetin Filologjik të Parisit dhe deri diku i ka pranuar një njeri që quhej Siger de Barbant (1281). Toma Akuini i ka refuzuar këto ide në librin: “De unitate intellectus contra Averroistas”.

Përfaqësuesit fetarë ishin të obliguar të funksionojnë. Ata i kanë dëmtuar shumë këto ide me vendimin e vitit 1270 kur i dënuan ato. Më vonë kanë marrur vendim edhe me të fuqishëm në vitin 1277.

Kjo krizë është qetësuar për një kohë dhe është paramenduar se averoizmi latin ka marrë fund. M. Vansteenberghen preferonte ta quante si “Aristotelizëm heterodoks”. Por pak më vonë u duk se ende ekzistonte dhe se ka vazhduar të ekzistojë deri në kohën e renesansës.

Në realitet, ekzistimin e rushdizmit në Paris në shekullin XIV/8 h e ka sulmuar disa herë Rajmond Lulli (1316) dhe ka shkruar disa traktate kritike. Emri i Ibn Rushdit është

përdorur tek disa njerëz vetëm në kuptimin negativ, si p.sh.: “I mallkuar”, “Lehës i tërbuar”, “Arab fasik”.

Megjithatë, rushdizmi parisien është ripërhapur përsëri nga Jean de Janduni, i cili ka qenë profesor i letërisë në Fakultetin e Navarres në vitin 1316. Ky bëri përpjekje ta rezytojë filozofinë peripatetike duke u mbështetur në Ibn Rushdin dhe Albertin e Madh.

Rushdizmi ka kaluar prej Parisi në Padovë dhe sipas Renanit, e ka luajtur rolin e lagjes latine në Venecie.

Ai që e ka transferoi rushdizmin atje ishte astrologu dhe astronomi i shekullit XIV Pietro d'Abano (1315).

Petrarka, i cili e urrente rushdizmin, në traktatin e tij satirik me titull “De siu ipsius et matorum Ingorantis” na informon për suksesin e doktrinës së rushdizmit në Padovë.

Në shekullin e pesëmbëdhjetë Pompanazzi (1525) ka korrur fitore ngase disa shkrintarë, si Niphus (1546) dhe Zimara (1532) janë orvatur t'i harmonizojnë idetë e Ibn Rushdit me teologjinë krishtere.

Kështu, u shfaq nevoja për njohje më të mirë të komentuesit më të madh, për përkthime të reja nga gj. hebreje dhe arabe në Padovë dhe në Paris. Pastaj edhe shtypi, i cili ishte përhapur pak më herët, ia ka mundësuar Ibn Rushdit të përfitojë sukses në Evropën krishtere.

Kështu, pasiqë Ibnu Rushdi përafërsisht është harruar në vendet islame, librat e tij janë botuar në Venecie në vitet: 1481, 1482, 1484, 1489, 1497, 1500, pastaj përmbledhja e tij është ribotuar përsëri edhe në vitet 1553 dhe 1557. Përveç botimit në Padovë, në shekullin e gjashtëmbëdhjetë kanë dalur botime tjera edhe Napoli, Bolonjë, Paris, Lion, Strasburg. Pas kësaj, pas vitit 1580 numri i lexuesve të Ibn Rushdit ka filluar të pakësohet.

Veprat e tij janë ribotuar përsëri në Gjenevë në vitin 1608 dhe më vonë i ka mbuluar pluhuri i bibliotekave.

Në të vërtetë, rushdizmi ka zgjatur gjatë periudhës së renesansës dhe këtu me siguri mund të vërehet shkak të pamnarësisë së intelektit përsa i përket besimit fetar. Kjo gjë i ka nxitur disa që ta përdorin intelektin si armë kundër çdo ideje fetare. Padyshim, sikur ta shihte komentuesi arab rrugën e doktrinës së tij, do t'i sulmonte me forcë dhe vrazhdësi ata të cilët mbështeteshin në të për ta sulmuar fenë.

EBU BEKËR IBNU TUFELI

Krahas ndikimit të madh të Ibn Sinasë dhe Ibn Rushdit në lëmin e filozofisë së mesjetës në Perëndim, jemi të obliguar të cekim edhe librin “Hajj ibn Jakdhan” të Ebu Beker Ibn Tufeljit (1185/581 h.). Me anë të këtij lloji të tregimit filozofik që njihej në latinisht me titull: “Philosophus autodidaktus”, autori ka dashur të tregojë në mënyrë simbolike harmonizimin ndërmjet intelektit dhe fesë. Ngjarja ndodhë rreth Hajj ibn Jakdhanit, i cili është fëmijë i mbetur pa baba e pa nënë në një ujdhesë të shkretë të Oqeanit Indian, ku edhe e ka ushqyer me qumësht një drenush. Ai gradualisht ka filluar ta kuptojë jetën, të zbulojë në rrethin e tij gjëra të shumta e të llojllojshme dhe t'i njohë ligjet e natyrës derisa ka përfunduar në konfirmimin e ekzistimit të All-llahut xh.sh., Krijuesit të botës, gjegjësisht t'i kuptojë të vërtetat e fesë.

Kjo vepër që konsiderohet si margaritar i letërsisë arabe, ka korrur sukses të madh në Perëndimin joislam.

Ajo është përkthyer në gjuhën hebreje në shekullin XIV/8 h., kurse në gjuhën latine në gjysmën e dytë të shek. XV/8 h. nga Pico della Mirandola (1494).

Në vitin 1671 ka dalur edhe një përkthim i ri në gj. latine nga ajo arabe nga Edward Pocock the Younger (botimi është ripërsëritur në vitin 1700). Pastaj kanë dalur edhe dy përkthime angleze nga latinishtja, njërin prej tyre e ka realizuar G. Keith (1674), ihtar i sektes “Quaker” dhe e ka vlerësuar këtë vepër si përforcues të besimit. Më vonë kanë dalur përkthime në gj. holandeze nga përkthyesit anonimë (mes viteve 1672-1701), përkthimi gjerman nga G. Pritius në vitin 1726. Përkthimet e fundit janë realizuar nga latinishtja. Simon Ockley e ka përkthyer përsëri nga gjuha arabe (gjatë viteve 1708, 1731, 1905) kurse e ka korrigjuar dhe korrektuar A.S. Fulton në vitin 1929. Ekziston edhe një përkthim tjetër gjerman nga J.G. Eichkorn (1783). Më vonë është rezytuar edhe një përkthim tjetër anglez nga P. Bronnle (1903) kurse më vonë është përkthyer edhe në gjuhën angleze në vitin 1907.

Pons Boigues (1900) e ka përkthyer në gjuhën spanjolle kurse më vonë ka dalur edhe një përkthim tjetër spanjoll nga A. Gonzales Palencia (1934). Në gjuhën frënge e ka përkthyer L. Gauthier (1900, 1936) së bashku me një studim kritik të origjinalit arab. Gjithashtu është përkthyer edhe në gjuhën ruse nga J. Kuzmin (1920).

Studiuesit kanë vërtetuar se shkrimtari i “Robinson Crusos” Daniel Defoe, është inspiruar nga përkthimi latin i “Hajj ibn Jakdhanit” (Philosophus autodidactus)

SUFIZMI ISLAM

Dhe më në fund të cekim disa fjalë rreth ndikimit të sufizmit islam në Perëndim në të cilin aspekt ekzistojnë dy tema:

Tema e parë studion burimet islame të “Komedisë hyjnore”.

Këtë ndikim e ka pohuar dijetari spanjoll dhe eksperti i Islamologjisë Miguel Asin Palacios, kurse më vonë Cerulli kategorikisht e ka konfirmuar një gjë të tillë pas botimit të librit: “Liber de la scala” (Libri i Miraxhit).

Tema e dytë ka të bëjë me dashurinë e pastër që mund të lidhet me dashurinë platonike (në gj. arabe quhet “hubb udhrij”) dhe që njëhej gjatë shekujve të parë të Islamit. Gjithashtu mund të lidhet me librin e Ibn Sinasë me titull: “Risale fil ishki”. Në realitet, këto çështje kanë të bëjnë me ndikimet në letërsinë krahasuese.

Të cekim këtu shkurtimisht librin e Asin Palacios-it rreth marrëdhënieve mes sufizmit islam dhe atij krishter. Palaciosi ka përkthyer shumë tekste të Gazaliut dhe Ibn Arabisë me komentime si dhe e ka studiuar gjerësisht sufistin andaluzian Ibn Abbad Er-Rend (1390/792 h.). Ai mendon se John Babtisti është inspiruar nga Ibn Abbadi pas një krahasimi mes termeve sufiste të Ibn Abbadit dhe John Baptistit, si p.sh.: aprieto-kabd, anchura-best. Ai gjithashtu e ka arritur këtë rezultat pas studimit të sektit shadhilit në zuhd dhe keramat. Palaciosi pas krahasimit të teksteve të ngjashme ka pohuar: “Duhet të mos harrojmë se sufizmi islam përgjithësisht, e posaçërisht sekti shadhilit, është trashëgues i krishterimit oriental dhe neoplatonizmit”. Këtë ide ai e ka praktikuar te John Babtisti duke thënë: “Nëse konfirmohet hipoteza e transferimit të gjurmëve të shkruara, atëherë do të ishte gjë normale rikthimi i tekstit letrar te autorët e tij. Çdo mendim nga Inxhili ose Shën Pablo që ka hy në Islam gjatë mesjetës, veç ka pësuar në rrethin e tij të ri një evolucion të madh me ide të reja, forma dhe ekspresivitet të

llojlojshëm e të jashtëzakonshëm gjersa sufistët tanë të shekullit të gjashtëmbëdhjetë nuk kanë ngurruar t'i fusin ato ide të përhapura në tokën spanjolle nëpër veprat e tyre.”

Në fund të këtij kapitulli kemi dy vështrime: Filozofia islame në një anë paraqet periudhë të vlefshme për zhvillimin e mendimit njerëzor si dhe orvatja e filozofisë muslimane është orvatje për t'i kapërcyer njeriu kufijtë e vetvetes, për ta realizuar bashkimin me Zotin dhe për ta sistematizuar shtetin që do ta bëjë njeriun të lumtur.

Kështu, eternaliteti i takon shpirtit që i ka nxitur ato!

Kurse në anën tjetër, veprat grandioze të sufistëve muslimanë të njohur do t'i mahnisin të gjithë ata, zemrat e të cilëve anojnë kah bukuria dhe kanë etje për Absolutin.

Ata mund ta ushqejnë me to, në raste të tilla, përmallimin e tyre shpirtërore.

A nuk është (argument më i mirë i amshueshmërisë së veprave të tyre)?*

*Punimi është marrë nga libri: “Turathul Islam” tesnif: Shacht we Bosworth; terxhemetu: dr. Husejn Mu'ënis we Ihsan Sidki el-Ahmed, muraxheatu: dr. Fuad Zekerijja, el xhuz'u eth-thani, tab'atu thanije 1988.

Georges C. Anawati, Turathul islami fil garbi, fil felsefeti ve ilmil kelami vet-tesav-vufi, f. 120 - 139.

Shiko më gjerësisht:

1. M. Steinschneider, Die euripaischen Ubersetzungen aus dem Arabischen bis Mitte des 17

Jahrhunderts, Berlin, 1904-1905.

2. C.H. Haskins. Studies in medieval science, sec. edition, Cembrixh - Masachusets, 1927.

3. M. de Wulf, Historie de la Philosophie Medievale, botimi i gjashtë, Paris, 1936.

4. U. Monnerat de Villard, Lo studios del Islam in Europa nel XII enel XIII Secolo, studime dhe tekste,

110 Vatikan, 1944

5. G. Thery, Toledo, ville de renaissance medievale, point de jonction entre la philosophie muslimane et la penseë chretienne, 1944.

6. G. Vajda, Marc de Toledo traducteur d'Ibn Toumart, Al Andalus, 17, 1952.

7. M. th. D'Alverny, Notes sur les traductions medievales des oeuvres philosophiques d'Avicenne, Archives de l'histoire doctrinale et litteraire du moyen age, 19, 1952.

8. Asin Palacios, Un aspecto inexplorado de los origines de la theologia escolastica, Bibliotheque Thomiste, t, 11, 1930, s.58.

9. Asin Palacios, Huellas del Islam, El Averroismo Teologico de Santo Tomas de Aquino, PP. 11-72,

Madrid, 1941.

10. E. Gilson, Les sorces greco-arabes de L'Augustinisme avicennat; Revista e Arkivit për histori, apologjetikë dhe letërsi në mesjetë, 1929-1930.

11. E. Gilson, Pourquoi Saint Thomas a critique Saint Augustin?, ibidem, 1926-1927.

12. Harold Sanderland, Islam and the Divine Comedy, London, 1926.

13. A.R.Pastor, The Idea of Robinson Crusoe, Watford, 1930.

**MES ORIGJINALITETIT
DHE IMITIMIT**

Dr. ABDULHALIM MAHMUD

MES ORIGJINALITETIT DHE IMITIMIT

I

PROBLEMET FILOZOFIKE NË AMBIENTIN ISLAM PARA PERIUDHES SË PËRKTHIMEVE

Librat filozofikë edhe pse nuk kanë qenë të përkthyer atëherë në gjuhën arabe në mesin e shoqërisë islame,¹⁾ gjejmë se problemet filozofike rreth përsosjes, drejtësisë, relacionit të Zotit me njeriun dhe botën, ekzistimit të së mirës dhe të së keqes, determinizimit dhe indeterminizimit kanë qenë në diskutim e sipër dhe prijësit e mendimit islam i kanë shtuar mendimet e tyre duke u mbështetur në argumente racionale të lejuara nga ana e atyre tradicionale apo me argumente tradicionale të vërtetuara (konfirmuara) me intelekt.

Vasil ibn Ata'u atëherë ishte nxënës i Hasan Basriut dhe më vonë është ndarë për të formuar një doktrinë tjetër. Ai ka diskutuar rreth disa problemeve filozofike edhe pse muslimanët në kohën e tij nuk kanë pasur njohuri rreth shkencave të trashëguara nga grekët, e posaçërisht në filozofi, spiritizëm dhe etikë.

Paraprijësit e tij gjithashtu kanë diskutuar rreth këtyre problemeve dhe janë orvatur t'i zgjidhin ato.

Para së gjithash vet Kur'ani i ka cekur problemet e teozofisë, etikës, spiritizmit, fuqisë dhe të veprave të popujve.

II

DOKTRINAT FILOZOFIKE

Doktrinat kanë ekzistuar që nga formimi i shoqërisë islame. Në të vërtetë, nëse hulumtojmë në historinë e mendimit klasik apo modern, gjejmë se në çdo popull, qoftë primitiv apo i civilizuar, ekzistojnë doktrina që funksionojnë në një kohë:

1. Materialistët që mendojnë - sipas Imam Gazaliut - se bota ekziston nga vetvetiu pa krijues, gjallesat prej spermës e sperma prej gjallesave. Kështu ka qenë dhe do të jetë gjithmonë.

2. Racionalistët që mendojnë se në bazë të silogjizmave, argumentit dhe logjikës racionale analizohen problemet e metafizikës, etikës, të kësaj bote dhe të botës tjetër.

3. Idealistët, të inspiruarit ose skautistët që mendojnë se në bazë të të ngjiturit direkt me Botën e Lartë njihen problemet e metafizikës dhe të etikës. Nuk do të kemi njohje të vërtetë e korrekte në lëmin e etikës dhe të metafizikës pos aplikimit të metodës së këtillë.

Niveli i këtyre tri doktrinave që ekzistojnë në çdo popull dallohet sipas rrethanave shoqërore dhe kulturore.

Këto doktrina ekzistonin edhe në shoqërinë islame që nga formimi i saj, por kanë qenë evidente në mënyrë të qartë vetëm gjatë periudhës së stabilitetit.

Pasiqë shteti islam ka qenë i formuar në bazë të parimit fetar, halifë dhe udhëheqësit kanë qenë të interesuar që të mos përhapen këto ide destruktive në brendësi.

Përdorimi i termit “Zendik” dhe “Zenadike” gjatë kohës së pushtetit emevij nuk ka qenë i rrallë.

Ky term, edhe pse nuk është origjinal arab, u përgjigjet termave origjinalë arabë: “Mulhid” (ateist) dhe “Dehrijj” (eternalist).

Nuk ka qenë përkthimi i filozofisë greke faktor i kësaj doktrine, sepse kjo ka ekzistuar tek arabët para dhe pas Islamit, ashtu siç është rasti me çdo popull.

Kur'ani cek mendimet e një sekti që ka ekzistuar në Gadishullin Arabik para Islamit dhe vë në dije se ai që devijon nga e vërteta ndjek epshin e tij, e jo logjikën apo arsyen, pastaj thekson se argumenti i tyre më tepër u ngjan lojërave të fëmijëve sesa logjikës dhe mendjes.

Zoti xh.sh. i drejtuar Muhammedit a.s. thotë:

“Pastaj në te vumë ty në një rrugë të drejtë të fesë, pra ti ndiqe atë e mos ndiq dëshirat e atyre që nuk dinë. Ata nuk mund të të mbrojnë ty për asgjë tek All-llahu. Zullumqarët janë miq të njëri - tjetrit, kurse All-llahu është mbrojtës i besimtarëve të devotshëm. Ky (Kur'ani) është dritë e dijes për njerëzit, është udhëzues e mëshirë për një popull që beson bindshëm. A menduan ata që vepruan në të këqija se në jetën e tyre dhe në vdekjen e tyre do t'i bëjmë të barabartë me ata që besuan dhe bënë vepra të mira? Sa i shëmtuar është gjykimi i tyre! All-llahu krijoi edhe qiejt edhe tokën me një drejtësi të saktë, e për t'u shërbyer secili njeri me veprat e veta, atyre nuk u bëhet e padrejtë. A ke parë ti (Muhammed) atë që duke e ditur dëshirën e vet e respekton si zot të vetin, atë All-llahu e ka humbur dhe ia ka mbyllur të dëgjuarit dhe zemrën e tij, i ka vënë perde mbi të parit e tij, më thuaj, pos All-llahut, kush mund ta udhëzojë atë? A nuk merrni mësim?! Ata edhe thanë: “Nuk ka tjetër vetëm se kjo jeta jona në këtë botë, po vdesim dhe po lindim dhe asgjë nuk na shkatërron tjetër pos kohës. Ata për këtë nuk dinë asgjë, ata vetëm fantazojnë. E kur atyre u lexohen ajetet tona të qarta, ata nuk kanë fakt tjetër pos të thonë: “Nëse jeni të saktë, na i sillni të gjallë prindërit tanë”! Thuaj: “All-llahu juve ju jep jetën dhe ju bën të vdisni (e jo koha); mandej do t'ju tubojë në Ditën e Gjykimit për të cilën nuk ka dyshim, por shumica e njerëzve nuk dinë (për fuqinë e Zotit.) Sundimi i qiejve e i tokës është vetëm i All-llahut, e ditën kur ndodhë kijameti, atëherë mohuesit dëshpërohen.” (Xhathije, 18-27)

Doktrina e dytë dhe e tretë ekzistonte që në fillim të shtetit islamik; trazira që përfundoi me skandalin e madh në mes as'habëve ishte faktor kryesor i zhvillimit të këtyre dy doktrinave.

Ky skandal gjithashtu ka shkaktuar që një grup i muslimanëve t'i qaset ndarjes, askezës, spiritizmit që lypnin njohjen dhe të vërtetën në bazë të devotshmërisë, lutjes dhe të meditimit.

Pra, ky skandal zhvilloi doktrinën racionale dhe atë shpirtërore, por nuk konsiderohej si faktor i vetëm, bile sipas mendimit tonë, as si faktor parësor dhe themelor i këtyre dy doktrinave.

Sipas mendimit tonë, si faktor kryesor ishte Kur'ani.

Leximi i Kur'anit praktikohet në lutje dhe përmban një apel të qartë për spiritizëm, Kur'ani thërret në xhihad, ekspansion botëror, mbizotërim të tokës, qiellit, kodrave, deteve për ta lartësuar fjalën e Zotit dhe krejt feja të jetë vetëm e Tij.

Pra, Kur'ani është faktor i fuqishëm për sjelljen që e pëlqen Zoti dhe i dërguari i Tij.

Kur'ani nuk është risi e feve të tjera, çdo fe e shpallur është e ngjashme me te. Për këtë shkak nuk mendojmë ta shqyrtojmë këtë çështje aksiomatike.

Hermetizmi në Kur'an i ka detyruar muslimanët t'i përdorin intelektet e tyre, sepse kërkon prej tyre vizion dhe meditim e jo imitim dhe shkërbimin e gjyshërve dhe stërgjyshërve.

Ai tallet ma ata që i ngjajnë gomarit bartës dhe me ata që thonë:

“Jo, por ata thanë: “Ne i kemi gjetur të parët tanë në këtë fe dhe vazhdojmë gjurmëve të tyre”. (Zuhruf, 22)

“Edhe sikur prindërit e tyre të mos kenë kuptuar asgjë dhe të mos jenë udhëzuar në rrugën e drejtë (ata do t'i pasonin)?”

Kur'ani thirret edhe në vërtetim:

“O ju që keni besuar, nëse ndonjë i pandërgjegjshëm ju sjell ndonjë lajm, shqyrtoheni ju mirë.” (Huxhurat, 6).

Nuk janë të rralla ajetet që refuzojnë mbështetjen në paragjykim:

“E paragjykimi nuk është asgjë ndaj së vërtetës”. (En-nexhm, 28).

Mund të konkludojmë nga kjo që u tha se civilizimi islam i ka përkryer që në fillim të formimit parimet e doktrinave ideologjike dhe se këto doktrina janë të zhvilluara sipas faktorëve interiorë - sociologjikë apo fetarë që ekzistonin në shoqërinë islame.

Dihet se ky zhvillim në fillim ka qenë i ngadalshëm sepse muslimanët ishin të orientuar kah përforcimi i shtyllave të shtetit islam.

Pasiqë filloi të stabilizohet gjendja kah fundi i shtetit emevit dhe në fillim të shtetit abasid, filluan këto doktrina të zhvillohen me një dinamikë deri diku të pavarura nga faktorët e huaj.

Duam të theksojmë këtu se biseda jonë koncentrohet në aspektin ideologjik teorik apo në teozofi dhe etikë, përshkak se dihet bukur mirë se teozofia dhe etika janë përkthyer në kohën e Me'ëmunit kur ekzistonin mu'ezilitët, sufistët, tradicionalistët, ateistët dhe kur grindja në mes tyre ishte e pamëshirshme.

Pasiqë këto doktrina janë formuar para se të përkthehet teozofia me etikën, mund të themi lirisht se sikur të mos përkthehej filozofia dhe etika greke, kredoja persiane, idetë sufiste indiane, atëherë do ta vazhdonin këto doktrina rrugën vetvetiu deri në fund, nesë ka fund.

III

DEVIJIMI I HISTORIANËVE TË FILOZOFISË ISLAME NGA METODA KORREKTE

Metoda e vërtetë e studimit të filozofisë islame është ajo e studimit gradual dhe suksesiv pa kurrfarë fanatizmi ideologjik. Mirëpo, fanatizmi ka ndikuar në shumicën e autorëve të filozofisë islame me qëllim ose pa qëllim, duke pretenduar se kjo filozofi është imitim i filozofisë greke ose filozofi greke e shkruar në gjuhën arabe.

Kur u ndërtua universiteti i vjetër egjiptian, u thirr prof. Santiliana për të ligjësuar për doktrinën filozofike; ai filloi ligjëratën e tij me një përfundim të filozofisë greke kështu:

- Shkencat islame janë formuar nga shkencat dhe idetë greke, bile edhe sipas iluzioneve të tyre.

Prof. Santiliana që në fillim është mbështetur në parimin ideologjik fanatik dhe i ka vënë dëgjuesit para një doktrine specifike që do ta ndjekë pa kurrfarë tolerance ose dialogu (metodë që nuk e pranon shkenca ekzakte).

Pastaj vazhdoi të gjejë çfarëdo ngjashmërie në mes mendimeve islame dhe atyre greke për ta konfirmuar origjinën greke, kinse muslimanët i kanë marrë prej tyre.

Këtë lloj studimi e praktikojnë vetëm fanatikët, sepse, sipas metodave të hulumtimit shkencor kushtëzohet imitimi në këto raste:

1. Ngjashmëria ose identiteti i plotë në mes dy mendimeve.
2. Të konfirmohet saktësisht sa i fundit ka mësuar prej të parit përmes librave ose në mënyrë direkte.
3. Kushti më i rëndësishëm: mosekzistimi i origjinalitetit ose gjenialitetit tek i fundit ose të posedojë natyrë imituese.

Nëse del nga natyra imituese, arrin në atë origjinale, gjeniale, joripërsëritëse dhe joimituese.*)

Shihet qartë se prof. Santiliana nuk i ka respektuar të gjitha këto kushte. Ai konkludonte se idetë, shkencat dhe iluzionet e Greqisë kanë qenë burime të shkencave islame që nga formimi i tyre, ndonëse mund të thuhet se burimet elementare të shkencave islame gradualisht janë formuar dhe janë vënë që nga fillimi i vet Islamit, ose se burimi i tyre ka qenë vet inspirimi (shpallja, përkth.)

Këto shkenca islame kanë qenë: “akaidi” (apologjetika), “sheriati” (jurisprudenca islame), etika, tefsiri (ekzegeza) komentet e hadithit, dialog rreth besimit të shpallur. Pra, doktrinë ideale që i nxjerr parimet dhe teoritë e saj nga Kur'ani, hadithi dhe praktikimi i sunnetit.

Si shembull konkret marrim Ebu Dherr Gaffariun, i cili nuk e ka studiuar neoplatonizmin e as komunizmin e Platonit, bile as që është mbështetur në ta gjatë thirrjes së tij. Sufistët nuk e kanë mësuar neoplatonizmin ose pitagorizmin për të marrë prej tyre askezën dhe devotshmërinë si metodë dhe rrugë.

Në lëmin e jurisprudencës islame: Mu'adhi, Umeri, Aliu ose imam Maliki, nuk i kanë studiuar teoritë greke për t'i formuar fetvatë dhe rregullat e tyre.

Në lëmin e akaidit (apologjetikës, përkth.)

Hulumtimi në qenien e Zotit ka ekzistuar që në fillim të Islamit, bile edhe vetë as'habët kanë diskutuar rreth këtyre problemeve gjatë jetës së të Dërguarit të Zotit edhe pse nuk e kishin lexuar Platonin, Aristotelin...

Polemika dhe diskutimi rreth problemeve të akaidit ka vazhduar qetë e ngadalë ose shpejt e me vrull derisa Vasil ibn Atau dhe Amr ibn Ubejdi kanë formuar dhe sistemuar një doktrinë të frytshme racionale. Filozofia dhe etika greke ende nuk ishin të përkthyer.

IV

ARIANËT DHE SEMITËT

Drejtimi i Santilianës është sikur ai i bashkatdhetarëve të tij të Perëndimit.

Konflikti mes Perëndimit dhe Lindjes është i vjetër dhe i vazhdueshëm, nuk është vetëm luftarak, por edhe ideologjik.

Perëndimi orvatet ta nënçmojë Lindjen aq sa mundet për ta mbizotëruar dhe okupuar; për shfrytëzim material ka përdorur mjete materiale, kurse për atë ideologjik, mjete ideologjike. Filluan falsifikuesit e të vërtetave në Perëndim t'i ndajnë njerëzit në dy lloje:

1. Lloji arian në Evropën Perëndimore,
2. Lloji semit në Lindjen e Mesme dhe fisin arab.

Pastaj vazhduan ata të Perëndimit t'i parafytyrojnë karakteristikat dhe veçoritë e çdo lloji dhe në fund kanë ardhur në një përfundim se fisi arianit është kreator, krijues dhe zbulues, kurse ai semit është dhe do të jetë ndjekës e imitues përgjithmonë.

Rezultati i këtyre pseudopremisave është se Lindja nuk ka pasur në të kaluarën ndonjë filozofi.

Filozofia do të thotë krijim, zbulim dhe sistemin dhe këto karakteristika i ka vetëm fisi arian.

Lindja nuk ka filozofi në prani e as në të ardhmen. Ajo që quhet filozofi islame është vetëm imitim dhe ripërsëritje e grekëve, pra filozofia greke e shkruar në gjuhën arabe.

Renani i ka pranuar këto ide kah fundi i shekullit të nëntëmbëdhjetë. Ky, me imagjinatë të pasur, metodë të fortë dhe eksperiencë të gjerë ka pasur ndikim të madh në përhapjen e kësaj ideje, kurse kolonistët së bashku me mbarë armiqtë e Islamit e kanë përmbajtur me pasuri dhe autoritet.

Kjo ide është përhapur në Lindje e Perëndim dhe ka formuar epitet si tezë e vërtetë.

Studiuesit e Perëndimit të filozofisë islame kanë filluar nga rezymeja e filozofisë greke, pasqyrimi i shkollave që kanë ekzistuar mes Tigris dhe Eufratit dhe nga territoret ku është shpërndarë kjo kulturë.

Edhe De Boeri, ashtu si Santiliana ka diskutuar rreth këtyre shkollave.

Kështu, të gjithë ata të Perëndimit i kanë pasuruar veprat e tyre për lartësimin e vlerës së pasurisë greke mbi atë arabe.

V

HISTORIA E FILOZOFISË GREKE E SHKRUAR NGA SHKRIMTARËT E LINDJES

Supozohet se kjo ka ekzistuar në Perëndim, sepse mbi ta zotëronte vazhdimisht ideja e dominimit mbi Lindjen si dhe ndërmerrnin çdo gjë për një reduktim intencional të vlerës së Lindjes.

Mirëpo, është e pakuptueshme, e paparamenduar dhe e palejuar kur ata të Lindjes i përkrahin ata të Perëndimit gjatë shkrimit të filozofisë islame.

Nëpër dorë i kemi disa vepra të filozofisë islame sipas metodës së Perëndimit. Këto fillojnë me filozofinë greke, me komentimin e mendimeve të materialistëve grekë dhe me idetë e shkollave parasokratike, pastaj i zgjerojnë komentet rreth ideve të Platonit, Aristotelit e posaçërisht të neoplatonistëve.

VI

GABIM, PADREJTËSI DHE MENDJELEHTËSI

Autorët e tillë, qofshin të Lindjes apo të Perëndimit, nuk i përmbahen metodës korrekte për dy shkaqe:

1. Të gjithë pranojnë imitim, ndikimin, ndjekjen dhe orvaten për një konfirmim të tillë në çdo problem të analizuar.

2. Menjëherë e vënë lexuesin para një ideje të paracaktuar, e ai ose ta refuzojë metodën e tyre dhe vazhdimisht t'i qaset kritikës së ideve të tyre edhe pse disa prej tyre janë korrekte, ose t'i ndjekë dhe imitojë gabimet e tyre.

De facto, ai që fillon të shkruajë për filozofinë islame nga ajo greke ose të shkollës greke, veç e ka paracaktuar mendimin.

Nëse njeriu në mënyrë fanatike përqëndrohet në një mendim ai orvatet ta konfirmojë në mënyrë tiranike. Për këtë shkak gjejmë këtë padrejtësi tek shumica e atyre që shkruajnë për filozofinë islame...

Tani dëshirojmë të cekim një ose dy shembuj për ta bërë më tepër të qartë këtë padrejtësi:

Shpirti njerëzor, sipas paragjyqimeve racionale, është i amshueshëm ose i përkohshëm. Çdo mendimtar duhet ta marrë njërën prej këtyre dy alternativave, sepse alternativë të tretë nuk ka.

Nëse ndonjëri nga filozofët muslimanë që nga fëmijëria pohon se shpirti është i amshueshëm, atëherë shpejtojnë historianët e filozofisë dhe konkludojnë se ky mendim është platonik, e nëse pohon të kundërtën, atëherë është mendim aristotelian.

Gjithashtu nëse ndonjë filozof musliman pohon se shpirti imsaster ngjitet me Qenien e Lartë, atëherë shpejtojnë historianët e filozofisë dhe thonë se e ka pranuar këtë ide nga Platoni ose neoplatonizmi, e nëse e mohon, atëherë e ka marrë nga Aristoteli.

Problemi zgjerohet dhe padrejtësia zmadhohet edhe më tepër ku flasim për kulturën islame përgjithësisht, sepse ata atëherë vetëm bëjnë padrejtësi.

Sipas tyre, autonomia islame është produkt i kulturës së huaj që ka depërtuar në Islam; filozofia është imitim i asaj greke. Çështja e njëjtë ka të bëjë edhe me jurisprudencën islame.

Për t'u habitur është se ata ndahen në grupe dhe diskutojnë për burimet dhe gjenezën duke menduar se lexuesit i pranojnë seriozisht si studime të vërteta shkencore.

Të shohim se sa larg ka shkuar nënçmimi shkencor me shembullin e asketizmit dhe sufizmit që rrjedhin nga Kur'ani, hadithi, jeta dhe personaliteti i Muhammedit a.s.

Edhe pse kjo është çështje aksiomatike, orientalistët së bashku me imituesit e Lindjes diskutojnë për gjenezën e këtyre dy fenomeneve islame.

Disa prej tyre mendojnë se origjinën e kanë nga krishterimi, të tjerët nga persianët, nga hindusët ose nga neoplatonizmi.

Më vonë, diskutimi i tyre depërton edhe në Lindje për të vepruar sikurse edhe ata të Lindjes.

Gjatë zemërimit në dialog dhe vullshmërisë në diskutim harrohet e vërteta se asketizmi ka ekzistuar prej fillimit të Islamit dhe se sufizmi është formuar me Islamin, se jurisprudenca islame gjithashtu ka qenë në Kur'an. Të gjitha këto kanë qenë në Kur'an dhe Muhammedi a.s. me shokët e tij i ka pasur si shembëlltyrë në zbatimin e tyre.

VII

DESTRUKTIMI I TEORISË DISKRIMINUESE MES SEMITËVE DHE ARIANËVE

E kota gjithmonë është zhdukur... pastaj destruktohet edhe hipoteza e kësaj të kote. Kjo e kotë është teoria që diskriminon karakteristikat, inteligjencien dhe atributet mes llojit semit dhe atij arian.

Ky destruktim ka ndodhur në vet mesin e Perëndimit e jo nga orientalistët e kolonialistët, por nga ata që kanë treguar sinqeritet ndaj shkencës.

Sipas atyre të Perëndimit, shkaqet e formimit të kësaj hipoteze kanë qenë: ndjenjat, fanatizmi dhe epshi, kurse ne shtojmë kolonializmin dhe armiqësinë kundër Islamit.

Nëse zhduket esenca e teorisë, atëherë degjenerohet edhe rezultati.

Në revistën shkencore amerikane është shkruar një artikull me titull “Arianët dhe semitët”, i përkthyer në revistën “El-Muktetaf” në qershor të vitit 1944.

Autori thotë: “Nuk ka asgjë të re në thirrjet e përparësisë së rrjedhës nordiane, por kjo është vetëm një formë e re e një doktrine të shekullit të nëntëmbëdhjetë.”

Qëllimi i këtij artikulli ka qenë se disa popuj kanë gëzuar të drejtë të zbritur (të shenjtë) për të zotëruar mbi të tjerët.

Në bazë të kësaj, shkrimtari anglez i romanit “Robinson Kruso” Daniel Defo, për shkak të përgjegjësisë ndaj vetes, të vërtetës dhe të drejtës, ka shprehur ironi ndaj kësaj ideje që siguron ndonjë rrjedhë me pozitë të lartë në historinë njerëzore, e të caktuar nga Zoti. Por ndjenjat e njerëzve janë të fuqishme, për shkak të ngulitjes së tyre të thellë në natyrën humane, e mbulojnë jehonën e intelektit dhe bindjen e logjikshme.

Tash ne përsëri vërejmë gufimin e kësaj tendence edhe pse kemi menduar se është shkatërruar gjatë fundit të shekullit të nëntëmbëdhjetë.

Teoria e supremitetit nordian është degë e asaj ariane apo supremiteti i popujve arianë nën udhëheqjen e aristokratit francez Kont Zhofez Artur Zhupino (ka vdekur në vitin 1882). Zhupino mendonte vetëm për supremitetin e popujve arianë dhe se këta kanë krijuar çdo gjë të vlefshme në civilizim dhe këtë teori e ka mbrojtur.

Ideja e ekzistimit të rrjedhës ariane është formuar nga ngjashmëria në mes gjuhëve indoevropiane dhe kanë një gjenezë; gjuhën ariane.

Mendimi i ndarjes së gjuhëve indoevropiane nga gjuha ariane është i vërtetë. Mirëpo, mendimi se rrjedhës ariane i ka paraprirë ndonjë rrjedhë tjetër është konsideruar si iluzion. Pasiqë kjo rrjedhë ka krijuar vlerë në rrugën progresive, i ka përfutur të gjitha virtytet. Është thënë se janë edhe burim i të gjitha civilizimeve botërore që nga antika e deri më sot.

Gjithashtu thuhej se nordianët rrjedhin nga arianët që kanë banuar në veri të Evropës, pastaj rrjedhin titonët dhe anglosaksonët.

Pas kësaj, asnjë dijetar nuk ka zbuluar ndonjë rrjedhë shkencore se ajo ariane ka ekzistuar në të vërtetë, ngase nuk ka relacion definitiv mes gjuhës dhe rrjedhës.

Arianizmi, si gjuhë për të treguar një rrjedhë të posaçme, ashtu siç e përdorin sot gjermanët, nuk ka kurrfarë arsytimi shkencor, sepse nuk dihet saktësisht gjeneza e popujve nordianë bile as që dihet se i përkasin ndonjë rrjedhe të posaçme.³⁾

Prof. Xhorxh Buason ka shkruar një libër me titull “Arianët”, kurse Shejh Mustafa Abdu Razik ka dhënë një pasqyrë të huazuar nga një revistë franceze:

Gjejmë në libër se të gjithë popujt e rrjedhës ariane janë formuar nga përzierja e elementeve të llojeve të para. Nuk mund të mburret asnjë popull me pastërtinë e rrjedhës, ngase një pastërti e tillë nuk mund të përkufizohet.

Pastaj shteti arian përmbledh të gjitha origjinat e llojeve dhe secili element ka dhënë kontribut në mënyrë të barabartë.”

VIII

MENDIMI I VËRTETË ËSHTË AI I FILOZOFËVE MUSLIMANË

Sipas asaj që u tha, nuk kemi për qëllim ta mohojmë krejtësisht ndikimin e filozofisë greke në atë islame sepse ashtu nuk vepron njeriu i drejtë. Mendimi ynë është sikur i hulumtuesve të drejtë.

Në realitet, vetë filozofët muslimanë e kanë dhënë mendimin definitiv rreth kësaj teme me një metodë të bukur dhe të lehtë, ashtu siç i takon, në realitet, nivelit të tyre të lartë.

Këtu do të cekim mendimin e Kindiut... për të nxjerrë në fund mendimin e vërtetë në këtë temë.

Kindiu thotë: “Nuk kemi të drejtë ta fyejmë atë që konsiderohet si faktor i dobive tona më të vogla, pra, si mund ta bëjmë një gjë të tillë me ata që janë faktorë më të mëdhenj të dobive tona të madhëruara, të realta dhe serioze?! ... Duhet t'u falënderohemi shumë atyre që na sjellin një grimcë nga e vërteta e mos të flasim për ata që na sjellin me shumicë, sepse na shoqëruan në frytet e mendimit të tyre, na lehtësuan hulumtimet dhe na ndihmuan me premisat që na lehtësojnë rrugën e së vërtetës...”

Nga ky tekst shohim se Kindiu u falënderohet filozofëve paraprijës dhe pranon se ata nuk e kanë njohur krejt të vërtetën dhe vazhdon të thotë se një person nuk mund ta njohë krejt të vërtetën, por gjatë zellshmërisë dhe kontributit në jetë mund të arrijë vetëm një grimcë të saj, bile disa njerëz edhe pse janë orvatur nuk kanë arritur gjë.

Sipas metodës së Kindiut, thëniet e paraprijësve duhet të studiohen me vëmendje, të pastrohen nga të kotat, të konfirmohet ajo që është e vërtetë e të plotësohet...

Ky është qëndrimi i muslimanëve ndaj filozofëve të vjetër. Kanë studiuar, kritikuar, pranuar të vërtetën dhe kanë kontribuar për plotësimin e të vërtetës, natyrisht, sipas mundësive të tyre.

Ka të drejtë Dr. Muhammed Abdull-llah Ebu Reide kur thotë: “Sado që të ketë ngjashmëri mes mendimtarëve muslimanë dhe paraprijësve ose bashkëkohanikëve të tyre, vërejmë se mendimet islame kanë natyrën e tyre të posaçme, pozitive në sistemin e gjerë ashtu që nuk duhet të studiohen të veçuara, por të nisët prej formës së tyre identike, relacionit me të tjerët dhe prej rolit të tyre në konstruksionin ideologjik.

Hulumtuesi duhet të ketë kujdes ndaj këtij aspekti, sepse nuk ekziston në historinë e vërtetë të mendimit imitimi, nuk njeh historia filozof aristotelian e as platonist të pastër.

Ideja filozofike kur transferohet në një ambient tjetër kulturor dhe hyn në një sistem të ri, pëson ndryshime të shumta, sepse nuk është më pronë e të parëve por e të rinjve, të cilët e kanë pranuar si fillim të tyre për doktrina të reja dhe iu përshtatet frymës së tyre filozofike.4)

Nuk ekziston në historinë e vërtetë të mendimit imitim.”

Duke e mbështetur në këtë që u tha, prof. Doxhi pranon të vërtetën dhe deklaron në formë pyetëse: “A mund të paramendohet se një intelekt si i Ibn Sinasë nuk ka rezultuar ndonjë gjë të re dhe se ai ka qenë vetëm imitues i grekëve?!”

Vallë, a nuk janë doktrinat e mu'ëtezilitëve dhe esharitëve fryte të krijuara e të produktuara nga origjina arabe?5)

Ky artikull është marrë nga: Ed-Doktor Abdulhalim Mahmud, Et-Tefkiruj felsefetij fil Islam, Tiba'a Daril Kitabil-Lubnanij, 1985, f. 246-272. Përshtati nga gjuha arabe Muhamed Mustafa.

*) Vërejtje:

Filozofi i njohur francez Henri Bergson e ka analizuar këtë problem të shumë historianëve të filozofisë në bazë të logjikës së shëndoshë, metodës specifike, eksperiencës së plotë dhe të studimit të thellë të doktrinave filozofike dhe, në bazë të eksperiencës së tij personale si filozof. Këtu e rezymojmë mendimin e tij dhe ua dedikojmë historianëve të filozofisë të ne si dhe shkrimtarëve të gjenialitetit e ndoshta to të jenë më të drejtë;

Filozofi thotë:

Historianët e filozofisë zakonisht shikojnë konstruksionin e jashtëm të doktrinës filozofike dhe gëzohen shumë duke thënë pas studimit të ndonjë filozofit: “Ne e dimë burimin e informatave parësore që e kanë formuar doktrinën e tij, dimë si është formuar konstruksioni dhe shohim në problemet e tij ato probleme që analizoheshin në ambientin e tij dhe gjejmë në analizën e tij elemente nga filozofitë e mëparshme ose bashkëkohore. Këtë mendim e ka marrë nga filani e atë nga filani tjetër, dhe kështu nuk qetësohen derisa ta copëtojnë doktrinën duke pretenduar se ashtu është formuar kjo që na pëlqen neve.

Ndërsa, ne, kur t'i rikthehem leximit të doktrinës dhe idesë së filozofit në vend të qarkullimit rreth formës së jashtme shohim se doktrina e tij merr një formë tjetër dhe se pjesë të asaj doktrine janë të lidhura në mes vete në një pikë në esencën e doktrinës së filozofit. Kjo esence është parim dhe shpirt i saj.

Atëherë vërejmë në realitet se misioni ynë do të jetë nëse dëshirojmë ta kuptojmë të vërtetën e doktrinës-afirm ndaj kësaj pike sipas mundësive.

- Kjo është ajo pikë që filozofi është orvatur gjatë tërë jetës së tij ta sqarojë dhe ka shkruar për të. Pasiqë ndien se nuk është i saktë, rikthehet duke menduar se ndoshta do të ketë sukses herën tjetër.

Kështu vazhdon tërë jetën, vetëm e vetëm për të gjetur një lloj harmonizimi në mes kësaj pike të thjeshtë që e ndien dhe në mes mjeteve të ekspresivitetit që e posedon.

Si filloi ta ndiejë këtë pikë?

Ai fillon me mohim (negacion) sepse filozofi në fillim është më tepër mohues sesa konfirmues, refuzues sesa dëshmues, revolucionar sesa lojal.

Ndoshta të gjithë kujtojmë se si ndikonte shpirti në Sokratin, e pengonte dëshirën e tij në një çast gjatë punës. Mendoj se ndjenja e filozofit shpeshherë vazhdon të njëjtën rrugë si shpirti i Sokratis, për sa i përket mendimit teorik.

Shpeshherë filozofi e gjen veten para mendimeve që i pranon populli, tezave teorike, mendimeve shkencore, kurse ndjenja e tij përshpëritë në vesh... e pamundshme... absurde... edhe pse çdo gjë vërteton realitetin... e pamundshme... edhe pse të gjithë mendojnë se janë të vërteta.

Së pari filozofi fillon prej mohimit dhe falsifikimit të asaj që njerëzit e pranojnë si tezë të vërtetë.

S'ka dyshim se problemet e filozofit janë ato të njëjtat të ambientit të tij dhe se njohuria e tij kritikuese i përket gjithashtu kohës së tij, bashkëkohorëve, paraardhësve...

Si mund të jetë kjo gjë ndryshe?

Njeriu nëse do ta sqarojë risinë dhe ta shpërndajë atë, patjetër duhet të mbështetet në analizimet e problemeve të kaluara, ose shkurtimisht: filozofia dhe shkenca e kohës së tij të konsiderohen, veçanërisht për mendimtarët e mëdhenj, si materie obliguese për të formuar në mendjet e tyre një ide për të kuptuar atë...

Mirëpo, ne shumë gabojmë kur i pranojmë ato si elemente themelore, edhe pse nuk i përkasin diskutimit doktrinor.

Nuk ka dyshim se çdo teori e filozofëve të mëdhenj përmban në vete ngjashmëri të mundshme parciais; kjo është e vërtetë, por vetëm sipas aspektit të jashtëm sepse esenca, shpirti dhe parimi i teorisë janë krejtësisht gjëra tjera.

Filozofi gjate tërë jetës së tij ka folur vetëm për një gjë, por është munduar që në forma të ndryshme ta sqarojë në mënyrë më të saktë.

Pastaj filozofi Bergson e përfundon këtë me një ide të guximshme e kategorike:

- Ka qenë e mundur që filozofi t'i paraprijë kohës së vet ose të vijë pas para disa shekuj dhe ka qenë e mundur ta analizojë ndonjë filozofi ose ndonjë shkencë tjetër, probleme të ndryshme me një shprehje tjetër ose të mos kishte asgjë nga ajo që ekzistonte...

Filozofi nuk fillon me mendimet që i kanë paraprirë atij, por vetëm mund të thuhet: "Ai i arrin ato".

Shënimet dhe sqarimet në fusnota

1. Prof. Santiliana në librin "Doktrinat filozofike" thotë: "Përkthimi i veprave greke në gjuhën arabe ka filluar gjatë periudhës së familjes abaside dhe ndahet në tri perioda:

Perioda e parë: Prej hilafetit të Ebu Xhafer el Mensurit deri në vdekjen e Harun Rashidit (136-193/h).

2. Përkthimi i veprave në periodën e parë gjatë hilafetit të Ebu Xhafer Mensurit deri në vdekjen e Harun Rashidit (136-193/h.) ka qenë i përqëndruar më tepër në veprat e mjekësisë, të logjikës dhe gjeometrisë, varësisht sipas nevojave të atëhershme të njerëzve. (Santiliana, ibid.)

3. Revista "El Muktetaf", qershor, 1934.

4. Dr. Muhammed Abdul Hadi Ebu Rejde, Resailul Kindij.

5. Shejh Mustafa Abdur Razik, Et-Temhid, f. 13.

**EL - XHUWENIJJETU
FILOZOFIA E BRENÐËSISË**

Dr. OSMAN AMIN

El - Xhuwenijjetu - Filozofia e brendësisë

Sa me të padrejtë e trajton populli në kohën tonë filozofinë!? Disa prej tyre e refuzonin në emër të fesë, duke u mbështetur vetëm në të vërtetën tradicionale të shpallur, kurse të tjerët në emër të shkencës, sepse nuk ekziston asgjë pos vlerave sasiore dhe fakteve eksperimentale. Pastaj, përse i përket filozofisë së vërtetë, gjejmë se doktrinat pseudofilozofike kanë gabuar. Filozofia e vërtetë është intelekt dhe ndjenjë; ajo shtrihet në mënyrë të barabartë në lëmin e shkencës dhe të besimit, por kjo nuk do të thotë se ajo pranon çdo gjë pa ndonjë minutë ekzaminimi ose refuzon çdo besim që nuk mund të argumentohet në mënyrë racionale. Ajo qëndron në një pozitë mesatare dhe në mes këtyre dy drejtimeve kontradiktore, ashtu siç pohonte Maine de Biran: “Në mes dy qëndrimeve ekstreme është filozofia e vërtetë; atë që e pranon shpirti njerëzor, ashtu siç është, të plotë dhe pa kurrfarë dëmtimi.

Filozofia apo shkenca e urtësisë fikson kufijtë e intelektit dhe vlerën e besimit.”

Ajo nuk mund ta tejkalojë vetëdijen njerëzore, sepse është një lloj drite, inspirim i brendshëm; vetëdija përbëhet prej gradave të ndryshme. Në të njëjtën kohë ajo është intelektuale, fetare dhe morale.

Kështu, filozofët e mëdhenj prej kohës së Platonit, natyrisht janë të pajisur në idenë e tri të vërtetave të madhëruara:

1. Ekzistenca e Zotit,
2. Jomaterialiteti i shpirtit,
3. Instinktiviteti i të drejtës morale.

Në vetëdijen njerëzore ka shumë gradacione të ekzistencës dhe nivele të përsosjes. Derisa empiristët i pranojnë vetëm nivelet e ulëta-shqisat, gjejmë se racionalistët i pranojnë vetëm ato të larta që ekzistojnë në mbretërinë e ideve.

* * *

Gjatë disa rasteve të kaluara i kam skicuar pikat esenciale të filozofisë së xhuwenizmit. Gjithashtu kam botuar brenda pesë vjetëve studime të ndryshme rreth kësaj filozofie në këtë gjuhën arabe, e veçanërisht rreth gjuhës, letërsisë, fesë dhe artit.

Këtu kisha dashur t'i paraqes për herë të parë në gjuhën angleze pikat kryesore të kësaj filozofie që e kam emëruar në gjuhën arabe “Xhuwenijje”.

Këtë term e kam zgjedhur për të theksuar një lloj mendimi që, sipas mendimit tim, është konstant prej kohës së materialistëve të Egjiptit antik, shkrimtarëve të librave sakrale indiane (Bhagavadgita), punimeve të Platonit dhe stikave e deri tek Dhjatat dhe Kur'ani.

Përse i përket emrit “Xhuwenijje”, e kam huazuar prej hadithit të Profetit tonë:

“- Çdo njeri ka xhuwani dhe berrani, kjo do të thotë: qenie e brendshme dhe qenie e jashtme; Zoti e përsos qenien e jashtme të atij që orvatet ta përsosë qenien e brendshme dhe e prish atë të jashtmen që ka brendësi të shkatërruar”.

Xhuwenizmi është një filozofi që tenton ta vështrojë njeriun dhe gjërat nga këndi shpirtëror. Me fjalë të tjera, ajo orvatet ta shikojë botën vizuale duke mos u mbështetur në aspektin shqisor, por hulumton në brendësinë e qenies e nuk ndalet në atë të jashtme; ajo depërton në qenien e brendshme pas observimit të qenies së jashtme.

Shkurtimisht, ajo gjithmonë përqëndrohet në statusin e shpirtit, vlerës, esencës, me një fjalë, ajo interesohet për atë që është prapa dukshmërisë së gjërave, fjalëve, shqisave, fenomeneve dhe aksidenteve.

Sigurisht, se do të përpiqemi ta sqaroj këtë term abstrakt, por tash ta lëmë anash këtë gjë, sepse do t'u paraqes dy anekdota të huazuara nga një autor arab dhe besoj se do t'u japin një lloj parafytyrimi të asaj se çka mendoj me termin “vizion intern”.

Është transmetuar se Sokrati një ditë i është drejtuar një njeriu të madh dhe elegant duke i thënë: “Ti që je para meje, fol me mua që të të shoh!”

Sokrati pa dyshim ka patur për qëllim këtë: “Fol, të shoh se a ke mend dhe shije!” Por në anën tjetër kjo pyetje do të thotë “A ke personalitet ose a nuk e tejkalon realiteti yt këtë trup që e shoh para e që ha, pi, dëfrehet, i shikon njerëzit prej së larti, pastaj vdes e shndërrohet në dhe që shkelim mbi te.

A thua vallë, ky është ai nivel që ti do ta zhvillosh?

Përveç kësaj, a ke shpirt që beson në Zot?

A ke intelekt të zhvilluar me eksperiencë dhe urtësi?

A i ke të gjitha gjërat që të formojnë njeri me plotkuptimin e fjalës?”

Anekdota tjetër është rreth një halifi arab, i cili ka marrë me vetë shahun për të shkuar në një zbatimje së bashku me disa ministra të tij. Edhe pse lojtarët ishin të përqëndruar në lëvizjen e figurave, vërejtën një njeri jashtëzakonisht të bukur të drejtuar kah ata. Halifi menjëherë e la shahun dhe u ul ashtu siç i takonte titullit të tij. I huaji iu bashkua grupit, kurse halifi filloi ta pyetë atë për ta zbuluar nivelin e diturisë së tij, por pa sukses. Pastaj, me një sjellje të shpejtë është kthyer kah shahu dhe u është drejtuar ministrave të tij me një buzëqeshje: “Zotërinj, tash vazhdoni lojën sepse nuk është askush me ne.”

Këto dy anekdota na bëjnë me dije se greku i urtë dhe halifi arab e kanë pasur traditë t'i njohin njerëzit me një vizion intern “xhuwani”; vlera e njeriut nuk qëndron në dukshmërinë e tij, por në esencën; jo në posedimet e tij materiale e as në fizionominë të bukur por “në zemrën dhe gjuhën e tij.”

Kur'ani bukur e përshkruan këtë:

“Tek All-llahu nuk arrin as mishi e as gjaku i juaj, por te Ai arrin bindja e juaj.” (Haxh, 37)

“Beduinet thanë: “Ne kemi besuar!” Thuaj: “Ju nuk keni besuar ende, por thuani: “ne jemi dorëzuar, e ende nuk po u hyn besimi në zemrat tuaja.” (Huxhurat, 14)

Kurse Muhammedi a.s. thotë

- “Zoti nuk i shikon fytyrat e juaja dhe pasurinë tuaj, por i shikon zemrat dhe veprat tuaja.”

Tash i kthehem komentimit filozofik të Xhuwenizmit. Në këtë aspekt, Maine de Biran-i na afron një ndihmë mjaft të madhe kur thotë se ka dallim të madh në mes të njohurit të së vërtetës nëpërmes inteligjencies sonë dhe në mes pranisë së përhershme të të vërtetës në shpirtin tonë.

Këtu, filozofi ka për qëllim të dallojë të vërtetën e mësuar prej asaj që e ndjejnë zemrat tona, ashtu siç e dallojmë namazin e përbërë prej fjalëve dhe lëvizjeve mekanike nga

namazi i pastër që na mbron nga e keqja, ose siç dallojmë në mes agjërimit si largim nga dëmi në fjalë ose vepra.

Gjithashtu një gjë e tillë ka lidhje edhe me gjërat që i flasim ose i bëjmë me pavetëdije. Këto dallohen tepër nga veprat e praktikuarat me zemër.

Për mua pra, “xhuwenizmi” është sinonim i vetëdijës, kurse “berranizmi” sinonim i automatizmit.

Xhuwenizmi gjithashtu është një lloj i ashtuquajtur metafizika e vizionit të vetëdijshëm. Është e qartë se ky vizion nuk është futurologjik sensibil, por psikologjik i brendshëm ose ashtu siç e quante Platoni “vizion me sy të shpirtit”.

Në këtë vizion human e të vetëdijshëm shihet urtësia jonë, eksperiencia dhe të menduarit reflektiv, ashtu siç shihej në teorinë e artistit Hamid Seid: “Mbi të parit e objektit natyror”.

Dëshira për të fituar vetëdije të vërtetë metafizike të personave dhe gjërave do të thotë t'i njohësh sipas parimeve të brendshme.

Filozofia e Xhuwenizmit pranon distinksionin e Bergsonit në mes dy mënyrave të ndryshme të njohjes: njëra sipas vizionit të brendshëm, depërtimit në shpirt me simpati intelektuale, kurse tjetra sipas vizionit të jashtëm në bazë të shqisave ose analizave të pastra logjike.

Të marrim një shembull nga Bergsoni: dallim njohjeje në mes ndonjërit që e njeh një qytet në bazë të fotografive të marra nga të gjitha këndet e mundshme dhe në mes njohjes së ndokujt tjetër që ka jetuar në atë qytet, e ka dashur dhe është kënaqur duke u endur poshtë e lart në të. Fotografia e qytetit gjithmonë është imperfoto dhe asnjëherë nuk paraqet vlerën e brendshme të origjinalit. Në esencë, mendimi metafizik do të thotë vetëdije reflektive e relacionit në mes mendjes dhe ekzistencës. Është e pamohueshëm fakti se qëllimi i metafizikës është të drejtohet kah njohja. Një meditim i tillë duhet të kryhet në vetmi.

Hapi i parë i mendimit metafizik është të depërtuarit prapa dukshmërisë. Nëse spekulimi metafizik përqëndrohet vetëm në vështrim të thjeshtë dhe regjistrim, atëherë do ta humbë detyrën e tij origjinale. Spekulimi i vërtetë metafizik patjetër, duhet të përfundojë me realizimin e vizionit të gjërave duke depërtuar prapa fazës së fenomenit për të arritur në esencën e brendshme.

Përkundër procedurës së analizave logjike, spekulimi i brendshëm metafizik na afron me botën njerëzore, p.sh. ekzistenca nuk është fakt ose diçka e imponuar, por është krijuar konkretisht për ne me pëlqimin dhe vlerën që ia dhurojmë asaj. Ajo pastaj me anë të kësaj dhurate dhe vlerësimi përfiton konzistencë dhe brendësi.

Për këtë shkak, xhuwenizmi është gjithashtu sinonim i lirisë. Liria nuk është posedim i objekteve si p.sh. pasuria, dekoratat dhe komforti. Nëse me të vërtetë e lypim lirinë, atëherë ajo gjendet në shpirtin tonë. Ajo është një gjë absolute dhe autonome, apo siç quhet vetëdije e shoqëruar me aftësi të të kuptuarit, gjykim me mendje të pastër e të dalluar e ndonjëherë edhe fuqi e suspendimit të krejt gjykimeve - sipas domethënies së lirisë që e kam gjetur në filozofinë stoike.

Të njëjtën liri të brendshme e kam gjetur edhe në etikën karteziante ku shpirti zotëron mbi pasionet. Shpirti i qetë dhe kontemplues lartësohet mbi hutinë dhe temperamentin e ndryshuar, si dhe i përballon stoikisht fatkeqësisë dhe mjerimit, i sigurt në vete, i

mjafton vetes dhe mburret me atë që e ndien, me inferioritetin e tij shndërrohet në një fortifikatë të pamposhtur.

Sidoqoftë, i urti karteziian nuk jeton në një kullë të fortë ose në ndonjë dhomë larg njerëzve. Ai është gjeneroz dhe pas zbulimit të mistereve natyrore orvatet t'i mbizotërojë. Njëherë ai e ka zhvilluar vetëdijen e tij dhe është thelluar në njohjen e relacioneve me gjithësinë. Pasiqë e ka njohur vlerën e vërtetë të gjërave dhe është larguar nga ajo e jashtme dhe e mbuluar, asgjë nuk mund ta pengojë nga zhytja në brendësi të botës, kënaqësia në të dhe nga të afruarit ndihmë dhe dashuri fqijut të tij.

Gjithashtu kam gjetur lirinë bukur të cekur te Kanti në idenë e ligjit të moralit. Për të ligji i moralit është krejtësisht i brendshëm dhe a priori, paraprijës i mbarë eksperiencës dhe nuk devijon nga bota e jashtme.

Dëshira jonë nuk funksionon moralisht në bazë të ndonjë motivi të jashtëm të kënaqësisë, interesit ose të sentimentit, por në mënyrë të pavarur. Ajo vet është burim i sovranitetit dhe i pavarësisë.

Filozofia e Kantit e bazon këtë liri në marrëdhëniet ndërkombëtare (internacionale). Kjo filozofi nuk krahasohet me asnjë mendim në historinë e mendimit politik. Ai konfirmon të drejtën e të gjithë popujve në caktimin e destinimit të tyre dhe kundërshton çdo përpjekje të imponuar; shteti nuk është artikull tregtar që shitet apo blehet, por është bashkësi e lirë njerëzore në bazë të humanizmit. Sipas kësaj, askush nuk ka të drejtë ta imponojë autoritetin e vet mbi te.

Secili e di se kriza në botën bashkëkohore lind nga supremiteti i tendencave të jashtme mbi aspiratat e brendshme. (Mund të themi se shkak i kësaj shtate të prekshme qëndron në faktin e përshkruar nga Xhemal Abdul Naseri: “Muskujt e politikanëve janë bërë më të fuqishëm se zemrat e tyre”).

Gjatë Luftës II Botërore bota është tronditur thellë, pastaj njerëzit me vështirësi filluan të marrin frymë, të shpresojnë në lehtësim pas viteve të agonisë dhe të veprojnë kundër ndonjë katastrofe të re universale.

Besoj se mbështetja e vërtetë dhe e vetme për shpëtimin e njerëzimit qëndron në të menduarit dhe në të vepruarit në mënyrë mbikohore dhe të përjetshme.

Këtu qëndron pika parësore e Xhuwenizmit që përshkruhet në “Philosophia perennis” të Platonit si “mbrojtës të shtetit”.

Xhuwenizmi orvatet ta rikthejë në kohën tonë atomike - koha e materilizmit historik dhe pozitivizmit logjik, - idenë që njeriu ka humbur në momentin kur ka nevojë më tepër për te.

Pra, me besim në Zot dhe besnikëri ndaj dinjitetit të njeriut.

Dr. Osman Amin, El-Juwaniyyah - Philosophy of Inwardness, Minbar al Islam, November, 1964, p.32-35. Përktheu nga gjuha angleze Muhamed Mustafa.

*Muhammed Ikbali,
Ripërtëritës i ndjenjave islame*

*Muhamed mustafa
Muhammed Ikballi,*

Ripërtëritës i ndjenjave islame

Për çdo përtëritje ideologjike, politike apo fetare ndihet nevoja e dy faktorëve kryesorë: faktorit praktik dhe atij ideologjik. Si faktor ideologjik për ripërtëritjen e ndjenjave islame në kohën bashkëkohore, padyshim është filozofi dhe poeti i njohur musliman Muhammed Ikballi.

Ky njeri i famshëm u lind më 9.11.1877, që do të thotë se prej nesh dhe lindjes së tij na ndajnë një shekull e pesëmbëdhjetë vjet. Edhe pse është vështirë të regjistrohet kontributi i njeriut në fletët e historisë, shohim se Muhammed Ikballi i shkoi kjo punë për dore, por jo vetëm si subjekt historik, por edhe si objekt studimi.

Muhammed Ikballi, i cili më së miri i shtroi, analizoi dhe publikoi mendimet e veta në shumë gjuhë botërore si p.sh. në atë arabe, persiane, urde, angleze, gjermane, e formoi këtë fond të pasur kulturor në bazë të inteligjencës dhe punës së palodhshme që nuk atribuohet me ndonjë vakuum pavazhdimësie.

Udhëtonte nëpër shtetet islame dhe ato joislame, mësonte veten dhe të tjerët, orvatej të bënte studime krahasuese në bazë të eksperiencës së tij të përpiktë dhe të kthjellët, që në fund, pas një persiatjeje dhe meditimi të thellë, të jepte mendimin e tij vetjak objektiv.

Vallë, ç'vërente ky endacak gjatë udhëtimeve të tij nëpër botën islame dhe atë joislame?!

Në vendet islame shihte para vetes botë statike, jolëvizëse, të gjumës, analfabete, antropomorfiste, me shpirta totemistë modernë, destruktues, pa ndjesë ndaj dinjitetit islam...

Kurse në botën e perëndimit joislam vërent kolonializmin, epshin për pasuri dhe sundim, egoizmin nacionalist, shkencën njëanëshe materialiste saqë shpesh theksonte se do të vijë koha kur kjo shoqëri me kulturën e vet do të bëjë vetëvrasje...!

Muhammed Ikballi orvatej që të gjitha këto fenomene të të dy botëve t'i analizojë për t'i zbuluar faktorët e një statusi të tillë kontradiktor.

Nëse ndonjë njeri orvatet ta riformuloje realitetin social, dëbohet, kritikohet, por, ai me këmbëngulje dhe besim u përballon këtyre fortunave për t'u thënë atyre: "Ju nuk dini". Konkretisht edhe Muhammed Ikballi hasi në një konfrontim të tillë nga shoqëria e tij dhe ajo angleze. Ai dëshironte ta zgjojë popullin, kurse britanezët e donin gjendjen ashtu siç ishte. Hindusët nuk donin ta shkruanin urdishten me alfabet arab, për shkak se ai ishte i Kur'anit, ashtu siç pretendonte Gandhi.

Por Muhammed Ikballi, duke u mbështetur në energjinë islame bindëse dhe në shkencën e përfituar nëpër institucionet e vendlindjes, të Britanisë, Gjermanisë, iu qas një misioni të tillë rikonstruktiv. Ai vet ishte pajisur me besim të plotë islam, kishte një kulturë të gjerë filozofike islame, psikologjike, letrare. Sipas porosisë së t'et, Kur'anin e lexonte ashtu sikur t'i ishte shpallur atij, që nga fëmijëria. Gjithashtu lexoi dhe mëvetësoi kulturën sufiste prej familjes dhe Ibn Runit. Si mësues të filozofisë e kishte orientalistin e njohur Thomas Arnoldin. Ai bënte përpjekje, pasi që vërente se vëllezërit e tij muslimanë jetonin në injorancë të plotë, pa kurrfarë simboli të dinjitetit dhe në shërbim

të dervishëve të vdekur e britanezëve të gjallë, që një fenomen të tillë prekës ta transformojë në histori të gjallë islame dhe udhëheqëse.

Sikur të ishte vetëm teoricient, do të ishte aderues i parimit të njohur në botë. “L'art pour L'art”. Por, ndodhi e kundërta, filloi misionin e ripërtëritësit të ndjenjave islame revolucionare që njihet me titull “Njeriu i përsosur dhe shoqëria e përsosur”.

Çfarë metode aplikoi për këtë qëllim të lartë rikonstruktiv?

1. Hapi i parë ishte të krijojë ide, intencë dhe lëvizje.

Këtë aksion e gjente kudo, në Kur'an ku thuhet se njeriu është krijuar në formën më të bukur, prej tij kërkohet ta pranojë përgjegjësinë, është i krijuar për një qëllim të lartë hyjnor, Islamin.

Një gjë të tillë e gjente edhe në filozofinë e Niçes si dhe në atë të Shopenhauerit. Ai, për të krijuar një ego të vetëdijshme dhe konstruktive nuk mbështetej në filozofinë evropiane, sepse atëherë egoja do të atribuohet si e huaj dhe si pjellë e ideologjisë njerëzore, por përkundrazi, si bazë e mori parimin islam:

“Pa dyshim se dashuria ndaj Muhammedit do të të shtyjë automatikisht të ndjekësh rrugën dhe gjurmët e tij gjatë jetës tënde, e ky është edhe qëllimi”.

2. Hapi i dytë i një misioni të tillë përbëhet nga evolucioni dhe zhvillimi i egos individuale së bashku me ndjenjat islame. Ky evolucion nuk i ngjante atij të Darvini ose të neodarvinistëve. Sipas fjalëve të tij “nuk do të vdesë një popull ose individ, nëse kapet për litarin e përpjekjes dhe durimit..., nuk do të shkatërrohet ndonjë civilizim, nëse fortifikohet me punë të frytshme, produktive dhe me shpirt të fuqishëm e të zjarrtë.”

Nëse ky parim krahasohet me atë ekzistencialist të Soren Kierkegardit, do të shohim se përderisa egoja e Iballit tenton të funksionojë prej qendrës së brendshme kah ajo e jashtme, ai i ekzistencialistëve në një relacion të kundërt, tërhiqet në vete që të vdes me të.

Ky hap i dytë realizohet sipas mënyrës vijuese:

a. Nënshtrimin dhe aplikimin të urdhrave të Zotit, sepse vetëm atëherë do të mbushet zemra me kënaqësi, dritë dhe energji.

b. Frenimin të epsheve, duke u mbështetur në hadithin e Muhammedit a.s.: “Kthehemi prej xhihadit të vogël në atë të Madh”, pra në atë shpirtëror.

c. Padyshim rezultati i fundit do të ishte formimi i njeriut të përkryer si pronar i dëshirës për zgjedhje apo refuzim dhe krijues të amshueshmërisë. Urdhri i Zotit bëhet qëllim parësor në jetë, sepse, sipas fjalëve të Iballit, “vetëm kështu egoja bëhet e amshueshme e jo si shkëlqimi i përkohshëm i yjeve.”

Egoja, duke u përsosur në këtë mënyrë, do ta formojë edhe shoqërinë e përsosur, sepse sipas Iballit, shoqëria përbëhet prej unitetit të egove të përsosur. Si rezultat i kësaj mënyre të përsosshmërisë u formua Shteti i Pakistanit Islam.

Në fund ndahemi prej këtij mendimtari musliman me porosinë e tij botës islame:

- “...Gjumi dhe lodhja për ta (muslimanët) janë rreptësisht të ndaluara.”

LITERATURA

1. Muhammed Iqbal, Ja umemesh-sharki, përkthyesit nga gjuha frënge në atë arabe: Mahmud Ahmed Gazi dhe Savi Sha'ëlan, botimi i parë, 1988, Darul fikri, Damask.
2. Muhammed Iqbal, Xhenah Xhibril, përkthyes nga gj, frënge në atë arabe Abdul Muin Mel-luhi, bot, i parë, 1987, Dar Tlas, Damask.
3. Muhammed Iqbal, Obnova vjerske misli u Islamu, Sarajevë, 1979.
- 4 Dr. Ali Hassuni, Felsefetu Iqbal, bot. i dytë, 1986, Darus-Suali, Damask.
5. Nexhib el-Kejlani, Iqbal esh-Shairu eth-Thairu, botimi i tretë, 1980, Muessesetur Risale, Bejrut.
6. Nidau Iqbal, botimi i parë, 1986, Darul Fikri, Damask.

KADIANIZMI

Lëvizje politike-fetare pseudoislame

MUHAMED MUSTAFA

KADIANIZMI

Lëvizje politike-fetare pseudoislame

1. - Paraprijësit e Kadianizmit

a. Harith ibnu Ese-është paraqitur në kohën e Abdumelik ibni Mervanit. Kjo doktrinë pseudofetare ka zgjatur deri në vrasjen e themeluesit të saj, e pastaj është shuar.

b. Ishak el Ahresi gjithashtu e ka shpallur veten si profet gjatë periudhës së Seffahut; edhe kjo doktrinë pas vdekjes së prijësit është shkatërruar.

E vetmja doktrinë pseudoislame që ka vazhduar edhe pas vdekjes së themeluesit ka qenë kadianizmi.

2 - Biografia e Mirza Gulam Ahmed el Kadianit

Prejardhjen e ka nga Samarkandi. Stërgjyshërit e tij janë trazuar në Indi, Kadian, ku edhe kanë përfitur autoritet të lartë. Mirëpo pas disa trazirave, familja e tij e ka humbur pasurinë përveç disa fshatrave të cilat i kanë kthyer në kohën e britanezëve.

Mirza Gulam Ahmed i u lind në Kadijan më vitin 1839. Kur'anin e ka mësuar në fëmijëri së bashku me persishten, në moshën dhjetëvjeçare e ka mësuar gjuhën arabe e në atë shtatëmbëdhjetëvjeçare i ka mësuar lëndët filozofike e mjekësore. Ka qenë autokton në mesin e lëndëve fetare.

Pas një kohe, kur Britania ka depërtuar deri në Penxhab, ka udhëtuar në Sialkot dhe është inkuadruar në punët administrative. Ka udhëtuar nëpër shumë vende derisa e paralajmëron vdekjen e tij në vitin 1905, por, për fat të keq, ka vdekur tre vjet më vonë, më 1908 në Lahore, ndërsa kufoma e tij është varrosur në Kadian.

3. - Lëvizja e kadianizmit (pseudo) islame.

Për caktimin e karakterit të kësaj doktrine kemi dy drejtime:

a. Drejtimi i anglezëve dhe orientalistëve që e përkrahin si drejtim islamik.

Orientalistët pohojnë se përputhet me parimet islame përveç në tri pika: 1. Natyra e Isait, 2. Çështja e Mehdiut të pritur, 3. Anulimi i xhihadit.

b. Drejtimi islamik që e refuzojnë kategorikisht si islame.

4. Kadianizmi si frymë politike proangleze

Kadianizmi, që paraqitet para opinionit botëror si lëvizje islame, ka qenë doktrinë proangleze. Pohimet se ithtarët e kësaj doktrine kanë qenë në shërbim të kolonializmit britanez i vërtetojmë në bazë të argumenteve që vijojnë:

a. Mirza Gulami në librin “Ahmedi, i dërguari i pritur në botë”, thotë: “Mbani në mend se qeveria angleze është mëshirë dhe begati për ju ajo është mburroja juaj, anglezët janë një mijë herë më të mirë se muslimanët, të cilët janë armiq të tuaj”.

b. Në librin “Mësimet e Isait të pritur” thotë: “Këshilloj ithtarët e mi ta vlerësojnë shtetin anglez, t'i falënderohen e t'i nënshtrohen atij”.

c. Dr. Zeki Kerem ka shkruar nga Berlioni në revistën “Hadra - Maut Bixhave” një artikull për këtë doktrinë në Berlin dhe e ka botuar në numrin e të shtunës 08 Muharrem 1351, hixh., ku thotë se ai, së bashku me Emir Shekib Arsllanin e ka vizituar imamin e xhamisë kadianite në Berlin dhe se imami i xhamisë u ka treguar një libër të Mirza Gulam Ahmedit. Të dy i kanë kopjuar saktësisht disa fjali. Njëra prej tyre ka qenë: “I falënderohem Zotit se jam lindur nën flamurin anglez dhe larg muslimanëve”.

d. Një letër që ia ka shkruar Mirza Gulam Ahmedi guvernatorit të përgjithshëm të Indisë ku e pranon qëllimin e vërtetë të misionit të tij si agjent britanik brenda shoqërisë islame në Indi dhe jashtë saj: “Punën e vlefshme që e kam marrë përsipër me anë të shkrimeve dhe fjalimeve që nga fëmijëria e hershme e deri sot, është t'i bind muslimanët se shumë më mirë do të ishte sikur ta vlerësonin qeverinë britanike...”. Në të njëjtën letër shkruan: “I kam mbushur përplot vitrinat e librave me punimet e mia duke e lavdëruar sundimin britanik. Ky është një shërbim i vlefshëm, për të cilin shpresoj se do të shpërblehem mirë.”

5. Kadianizmi si doktrinë fetare pseudoislame

Sipas disa orientalistëve dhe enciklopedistëve islamikë, kadianizmi është lëvizje islame bashkëkohore, por duke u dalluar nga islami vetëm në tri pika: Xhiahadi, natyra e Isait a.s. dhe çështja e Mehdiut të pritur.

Sipas Shejh Hudar Huseinit, për herë të parë Mirza Gulami e ka shpallur profecinë e tij në vitin 1876, kur është sëmurë prindi i tij. Gulami ka pohuar se prindi i tij do të vdesë pas perëndimit të diellit; përderisa orientalisti Hanri Loust mendon se Zoti e ka lejuar Gulamin të lypë prej ithtarëve të tij që t'i mbështeten atij.

Propaganda britanike ka qenë si faktor kryesor për përhapjen e kësaj doktrine me të shpejtë, për shkak se kjo doktrinë i ka përfaqësuar në mënyrë sekrete idetë e kolonializmit britanik. Ndërsa Henry Loust mendon se si faktor i përhapjes së shpejtë ka qenë përmbajtja e ideve të tyre, njëfarë spiritualizëm e idealizëm në një anë, kurse në anën tjetër ndikimi i sufizmit dhe inspirimit të modernizmit perëndimor.

a. Xhiahadi, i cili është konsideruar si parim themelor në Islam, është trajtuar krejtësisht në mënyrë tjetër te kadianistët.

Në letrën e Mirza Gulam Ahmedit drejtuar guvernatorit të përgjithshëm të ushtrisë thuhet: “Qëllimi im është ta çrrënjosë nga mendjet e marra të muslimanëve këtë ide absurde të “Xhihadit”.

Por shërbimi im më i madh për britanikët qëndron në fushatën kundër nocionit të “xhihadit”.

Ky nocion islamik që është i përkufizuar vetëm në përdorimin e forcës dhe të armëve duhet të shndërrohet në paqe e mëshirë.

Mendoj se sipas kësaj doktrine nuk luan kurrfarë roli karakteri i vërtetë islamik i xhihadit, por qëllimi parësor është të mënjanohet e të mos ekzistojë as si parim islamik, sepse në librin “Mësimet e Isaut të pritur”, thuhet: “I këshilloj ithtarët e mi t'i urrejnë dijetarët muslimanë, të cilët me fe e lejojnë derdhjen e gjakut njerëzor duke u mbuluar me perden e devotshmërisë”.

b. Kadianistët kanë bërë përpjekje jo vetëm ta përshkruajnë lindjen e Isait a.s. pa ndërhyrjen e Zotit, por kanë pretenduar se Gulami është më superior se Isai a.s. Këto ide i vërejmë në librin “Mësimet e Isait të pritur”. Sipas tij ekzistojnë dy Isa a.s., Isai i popullit krishter dhe Isai i popullit musliman. Isai nuk është lindur pa baba, por emri i tij ka qenë Jusuf en Nexhari. Ata gjithashtu mendojnë se Isai nuk është kryqëzuar, por ka vdekur në mënyrë formale. Pas varrimit ka dalë dhe ka emigruar në Indi, eventualisht në Kashmir për t'ia mësuar popullit Ungjillin, ku edhe ka vdekur në moshën njëqind e njëzet vjeçare. Varri i tij deri sot është i njohur.

c. Gulami përveç të tjerash, ka pretenduar se i vjen shpallja nga Zoti, duke u mbështetur në ajetin e Kur'anit “All-llahu i zgjedh të dërguarit e tij prej engjëjve dhe njerëzve”, sepse cikli i të dërguarve nuk ka përfunduar me vdekjen e Muhammedit a.s. Folja

“jestafi” (i zgjedh) në këtë ajet është argument i vazhdimësisë së pejgamberisë, sepse procesi i zgjedhjes së profetëve nga ana e Zotit është shkruar me folje të kohës së tashme të vazhdueshme, d.m.th. Zoti i zgjedh e vazhdon t'i zgjedhë.

Ndërsa hadithin e Muhammedit a.s. ku thuhet se nuk ka pejgamber pas tij, ata e komentojnë se nuk do të vijë pejgamber nga populli i tij.

ç. Në librin “Kushtet e hyrjes në Ahmedizëm” thuhet:

- Nuk i lejohet ahmedistit të falet pas joahmedistit,
- Musliman quhet ai që i beson Mirza Gulam Ahmed el Kadianit,
- Epiteti i Muhammedit si “Hatemun-nebijjin” do të thotë më i vlefshëm e jo “pejgamber i fundit”,
- Haxhxi në Kadian është më i vlefshëm se haxhxi në Mekke,
- Haxhxi i Mekkes nuk vlen, nëse nuk është vizituar Kadiani,
- Ajeti i Kur'anit “Ai që hyn në të është i siguruar”, ka për qëllim hyrjen në xhaminë e Kadianit,
- Mesxhidul Aksa i cekur në Kur'an nuk është në Jerusalem, por në Kadian.

6. - Kadianizmi sot

Kadianistët janë të shpërndarë nëpër të gjitha viset e botës. Më së shumti gjenden në Penxhab, Bombaj dhe në viset tjera hinduse, ndërsa në shtetet islamike gjenden në Afganistan, Iran, në të gjitha shtetet arabe.

Në vendet evropiane mund të thuhet se zyrtarisht e përfaqësojnë fenë islame, si p.sh. Zvicër. Xhamitë e tyre janë të ndërtuara me minare. Përkthimi i Kur'anit nga Muhammed Aliu njihet si një ndër përkthimet më të mira në gjuhën angleze sipas opinionit evropian perëndimor.

Numri i tyre zmadhohet më tepër në bazë të misionarizmit të tyre.

7. - Literatura kadianiste

- Revista “Review of Religions” mujore, në gj, angleze, shtypet në Kadian që nga viti 1902.
- Librin “Berahin Ahmedijje” (Argumentet ahmediste) e ka përpiluar vet Ahmedi, është botuar për herë të parë më 1880, ku ceket se ai është Mehdiu i pritur.
- “The philosophy of islam” bu Mirza Gulam Ahmed.
- Mësimet e Isaut të premtuar.
- Kushtet e hyrjes në Ahmedizëm.
- Ahmed, i dërguari i premtuar i botës.
- Holy Quran (Kur'ani i shenjtë), Meulana Muhammed Ali, Lahore, Pakistan, 1951.

8 - Literatura e përgjithshme:

1. Dairetul mearifil islamijjeti, I/505, El Ahmedijjetu.
2. El Kadijanijjetu vel Behaiijjetu, te'lif Muhammed Hudar Husejnij, xhem'un ve tahkikun: Ali Rida Tunisij, 1975, el Metba'atu et - Teavunijjetu.
3. Der Qadjanismus von Muhammed Hudar Husein, Ebul Ala el Meududi, Ebul Hasen en Nedevij. Liga der Islamischen Welt, Darul Kitab el Lubnanij.
4. Conguest through Ideas, Ends and Means,

by. Dr. Abdussabur Merzuk,
Muslim World printing press, Mekkah.
5. Raskoli u Islamu, Henry Laoust,
Naprijed, Zagreb, 1989.

**NJË LEXIM I RI I TEKSTIT
TË HALLAXHIT**

Dr. ESAD ALI

Një lexim i ri i tekstit të HaLLaxhit

PARATHËNIE

Sufizmi, lëndë me renome jashtëzakonisht të madhe botërore, ka filluar të studiohet në mënyrë shkencore edhe tek ne, duke e marrë parasysh se një kohë nuk ka qenë vetëm shkencë teorike por edhe sistem i një jete fetare. Sot, pas formimit dhe hapjes së shumë institucioneve fetare dhe orientale, mendoj se edhe ky punim do të ketë vlerë akademiko-shkencore, sepse i jep sufizmit një pasqyrë krejtësisht kontradiktore me atë që e kemi mësuar më parë.

Sido që të jetë, edhe pse ka dilema të shumta rreth përkufizimit të termit “Sufizëm”, prap ekziston një ide e përgjithshme rreth lëndës së kësaj dege apo deskriptimit të relacionit ndërmjet njeriut dhe Zotit, ndërmjet Krijuesit dhe krijesës si influenca të njohjes në trupin material të njohësit si dhe gjendja e krijesës pas njohjes së vërtetës, a është unike me të, apo shkrihet në të.

Ky punim i shkurtër ka një vlerë të madhe për shkak se kemi dy përfitime.

1. Çfarë metodë përdorin sufistët për njohjen e së vërtetës? A është kjo metodë islame apo produkt i doktrinave dhe civilizimeve të tjera fqinje?

2. Çfarë metode duhet të përdorë hulumtuesi gjatë studimit të ndonjë teksti sufist?

Këtu kemi të bëjmë me një tekst të një personaliteti më markant në sufizmin islam, me Hallaxhin, që në çdo literaturë moderne apo klasike është kritikuar si heretikakuze që shkaktoi varjen dhe copëtimin e kufomës së tij në pjesë të imëta.

Ky punim ka një drejtim krejtësisht të kundërt me atë që e dimë për Hallaxhin. Autori, dr. Esad Ali, doktori sufizmit, i filozofisë, i letërsisë arabe dhe i diplomuar në drejtësi, profesor i retorikës dhe i kritikës letrare në Universitetin e Damaskut, Katedra e Letërsisë Arabe, duke u mbështetur në argumente tekstuale nga vepra e Hallaxhit “Kitabut-Tavasin”, vërteton se një vizion i deritanishëm për Hallaxhin ka qenë i gabuar, se njohja e së vërtetës ka qenë e mundshme vetëm për Muhammedin a.s. dhe se diferenca në mes njohjes së krijesës dhe të së vërtetës është gati e paarritur.

Shpresoj se autori i këtij punimi ndriçon një anë jashtëzakonisht anonime për sa i përket filozofisë së Hallaxhit, anë kjo që e ka paguar me gjënë më të vlefshme në botë, jetën.

Muhamed Mustafa

Dr. ESAD ALI

DIFERENCË METODIKE, UNITET INTENCIAL

“Prolegomene në të kuptuarit”

Autor: Hallaxhi

Teksti “Tasinul Fehmi” është i dyti me radhë në veprën e Hal-laxhit “Kitabut-Tavasin” që e botoi Paul Nwyia (1925-1980), botimi i parë në shtëpinë botuese “Darur-Raidil. Arabij, 1972, botimi i dytë 1981, f. 40, vëll. II. Bejrut.

A

1. Të kuptuarit e krijesave nuk ka lidhje me të vërtetën, dhe e vërteta nuk i ngjan krijesës.

Mendimet kanë një korelacion të posaçëm në mes krijesave, por nuk e arrijnë dot të vërtetën!

Nëse njohja e shkencës së vërtetës është e vështirë, atëherë si do të arrihet te e vërteta e së vërtetës?

Esenca e esencës qëndron pas së vërtetës.

Esenca nuk është e vërteta.

B

2. Flutura fluturon deri në mëngjes rreth kandilit, kthehet t'i lajmërojë fluturat e tjera për gjendjen, statusin e saj, me fjalë më të bukura, duke tentuar të arrijë përsosjen.

3. Drita e kandilit është shkenca e së vërtetës,

(Ilmul-Hakikati)

Energjia e tij është e vërteta e së vërtetës,

/Hakikatul-Hakikati/

Arritja në të është esenca e së vërtetës.

4. Flutura nuk është e kënaqur me energjinë dhe dritën e kandilit por shkrihet në të përderisa fluturat të tjera e presin ardhjen e saj që t'i lajmërojë mbi atë që e ka shikuar, por ajo e refuzoi edhe lajmërimin. Ajo u bë e pavlefshme, u zhduk, u shkatërrua, ngeli pa formë, pa trup, pa emër si dhe pa shenjë.

Me çfarë qëllimi të kthehet te shoqet e saj dhe në çfarë gjendje pas asaj që është transformuar?!

Kush sheh nuk ka nevojë për lajm.

Kush arrin në objektin që duket, nuk ka nevojë për shikim.

C

5. Nuk janë përkatëse këto mendime për njeriun e thjeshtë që do të shkatërrohet, për mëkatarin e as për atë që kërkon një jetë të qetë.

Sikur jam unë sikur jam unë!

Sikur jam “Ai”!

“Ai” është unë!

Nuk frikësohem nëse je unë!

6. O njeri i përsiatjeve!

Mos mendo se unë tash jam unë, do të jem apo kam qenë.

(Sikur jam kjo lëkurë njohëse ose kjo është gjendja ime.)

Nuk është keq, nëse jam unë, por jo, unë.

- Ruzbehan, Sherhush-Shathij-jat, f. 472)

D

7. Kupto, nëse ti kupton!

Këto mendime ishin përkatëse vetëm për Ahmedin:

“Muhammedi nuk ka qenë babai i asnjërit.” (33,40)

Kur i tejkaloi dy gjithësitë, u largua nga bota fizike dhe metafizike, larg fëlliqësisë dhe mashtrimeve...

8. “Ai ishte afër sa dy harqe (dy kute) apo edhe më afër.” (53,09):

Kur arriti në horizontet e shkencës së vërtetës tregoi për botën materiale; kur arriti në të vërtetën e së vërtetës, tregoi për zemrën; kur arriti tek esenca e së vërtetës la epshin dhe ju mbështet Zotit; kur e arriti të vërtetën u kthye dhe tha:

“Të përulem me trup e zemër”.

E kur i arriti horizontet më të larta tha: “Të falënderohem në mënyrë të pakufizuar”.

Kur e arriti të vërtetën e së vërtetës tha: “Ti je ashtu siç e ke lavdëruar dhe përshkruar vetën”.

E ka refuzuar epshin - Zemra nuk e mohoi atë që e pa - 53,11.

E ka parë te Sidretul Munteha” 53,14.

Nuk është kthyer djathtas kah e vërteta e as kah e vërteta e së vërtetës “Shikimi i Muhammedit as nuk kaloi e as nuk tejkaloi” 53,17.

Dr. ESAD ALI

NJË LEXIM I RI I TEKSTIT TË HALLAXHIT

Teksti i “Të kuptuarit” paraqet një lloj të sufizmit të thellë, ose të lartë, me dimensione të thella që nuk kuptohet lehtë.

Autori i tij deklaron në hyrje: Nëse kuptimi i shkencës të së vërtetës është i vështirë, atëherë si të kuptohet e vërteta e së vërtetës?

Ai bën njëfarë dallimi me shembullin e fluturës dhe kandilit (2,3,4) dhe me shkencën e së vërtetës, realitetit të saj dhe esencës. Drita e kandilit simbolizon shkencën e së vërtetës; energjia të vërtetën e së vërtetës; ndërsa arritja në të esencën e së vërtetës, dhe vërteton se këto mendime nuk janë adekuate për njeriun e thjeshtë që do të shkatërrohet, mëkatarin e as për atë që lyp jetë të qetë... Nuk deklaron për atë që e ndjen me këto mendime, por vazhdon në bazë të krahasimit alegorik (6,7) ku thotë:

- Sikur jam unë sikur jam unë!
- Sikur jam unë Ai!
- Ai është unë!
- Nuk frikësohem nëse jam unë!

Ka pasur kujdes që të mos kuptohet gabimisht; ai nuk pretendon në realitet unitet, siç kuptohet prej frazës: “Unë jam Ai”, por do të thotë se ai pranon të shkrihet qenia e tij sikurse shkrirja e fluturës në zjarrin e kandilit nga dashuria e flaktë. Ai nuk frikohet nga destinimi i tij i përcaktuar i cili e shpie në apokalipsë për shkak se “Vetëm fytyra e Zotit të madhëruar e fisnik do të mbetet”, siç është e njohur te njohësit e së vërtetës “Të Zotit jemi dhe Atij i kthehemi”.

Autori i “Fehmit” kupton burimin e ekzistencës, pranon cilësinë e jetës, sepse ai i kupton sekretet e jetës së tij, dhe këtë e kuptojmë në frazën e tij rreth njohjes ku thotë: “Ai është unë! Nuk frikësohem nëse jam unë! O pretendues! Mos mendo se tash jam unë, do të jem ose kam qenë!... Kupto nëse kupton?!”

Prej dy shembujve që u cekën më parë me fluturën dhe kandilin si dhe atë që përkufizon me shkencën e së vërtetës, esenca dhe realiteti i saj, kalon në një mënyrë tjetër të realizimit të këtyre nocioneve ku thotë: “Nuk ka të drejtë askush përveç Ahmedit”, kur i tejkaloi dy gjithësitë, botën fizike dhe metafizike larg fëlliqësive dhe mashtrimeve”.

Këtu sinjalizon pasurimin e Muhammedit a.s. me Isranë, hipjen në qiell, takimin me pejgamberët, ku i pa çudirat e gjithësisë dhe iu lut Krijuesit mëshirues, siç shihet në kaptinat e komentuara me shkaqet e zbritjes së tyre: En-Nexhmu, Et-Tekviru dhe El-Israu”...

Për ta realizuar këtë, autori i tekstit është mbështetur në ajetin e kaptinës El-Ahzab, tre ajetet e kaptinës En-Nexhmu dhe në tre hadithet e Pejgamberit duke mos e cekur asnjë “Isra”, ajet i parë i emërtuar sipas këtij termi”

“Pa të meta është lartmadhëria e Tij që robin e vet e kaloi një pjesë të natës prej Mesxhidi Haramit (prej Qabes) gjer në Mesxhidi Aksa (Bejti Mukaddes), rrethinën e së cilës ne e kemi bekuar, (ia bëjmë këtë udhëtim) për t’ia treguar atij disa nga argumentet Tona. Vërtetë Ai është dëgjuesi (i fjalëve të Muhammedit), pamësi (i punëve të Muhammedit).” (17,1)

Kaptina “El-Israu” është e pesëdhjeta sipas shkaqeve të zbritjes së Kur'anit ndërsa En-Nexhmu e njëzet e treta.

Ndoshta ka mjaftuar të ceket vetëm ajeti i Israsë, duke u mbështetur në sqarimin e detajizuar në tetëmbëdhjetë ajetet e kaptinës “En-Nexhmu”:

“1. Pasha yllin kur ai bie (prej së larti poshtë)!

2. Shoku juaj (Muhammedi, që ju e njihni) as nuk është njeri që ka humbur, as që ka devijuar (nga e vërteta).

3. Dhe ai nuk flet nga mendja e tij.

4. Ai (Kur'ani) nuk është tjetër pos shpalljes që i shpallet.

5. Atë ia mësoi, ai fuqiploti (Xhibrili).

6. Që ka mendje precize dhe që u përqëndrua në formën e vet (reale).

7. Dhe ai (Xhibrili) është në horizontin e lartë (nga Lindja).

8. Pastaj u lëshua dhe iu afrua!

9. A është afër sa dy harqe (dy kute) apo edhe më afër.

10. Dhe i shpalli robit të tij atë që ia shpalli.

11. Zemra nuk e mohoi atë që e pa (me sy).

12. A po i bëni polemikë atij për atë që e ka parë?!

13. Atë (Xhibrilin) e ka parë edhe herën tjetër.

14. E ka parë te Sidretul Munteha.

15. Që pranë saj është Xhennetul Ma'va. (kopsht strehimi i...)

16. Atëherë kur Sidrën e mbuloi çka e mbuloi.

17. Shikimi (i Muhammedit) as nuk kaloi e as nuk tejkaloi.

18. Ai (Muhammedi) vërtet pa disa nga shenjat më të mëdha të Zotit të vet.”

Autori është mbështetur në katër ajetet 9, 11, 14, 17, për eksplikimin e cilësisë së njohjes së përshkruar “Nuk i takon kjo njohje askujt përveç Ahmedit”, “Muhammedi nuk ka qenë babai i asnjërit” kur i tejkaloi dy gjithësitë, “E ishte afër sa dy harqe (dy kute) apo edhe më afër...”

Relacioni në mes kaptinës El-Ehزاب, e nentëdhjeta sipas zbritjes, dhe në mes kaptinës En-Nexhmu vë në pah depërtimin profetik që ka ndodhur me ndihmën e All-llahut dhe fuqisë së tij e, jo me ndihmën e ndonjërit nga familja e tij, statut specifik vetëm për të dërguarit.

“(Ligj i All-llahut) ndër ata, të cilët i kumtojnë shpalljet e All-llahut, i frikësohen vetëm All-llahut askujt tjetër, pos Tij, e All-llahu është i mjaftë të jetë llogaritës” (33,39).

“Muhammedi nuk ka qenë babai i asnjërit prej burrave tuaj, por ai ishte vulë për të gjithë peygamberët, e All-llahu është i dishëm për çdo send.” (33,40).

Agjitacion me kuptim të thellë dhe të lartë, nëse lidhet me atë që është para dhe me atë që vijon pas, por në këtë rast do të përqëndrohemi vetëm në atë që e ka për qëllim autori i tekstit e ajo që mbetet do të jetë vetëm për atë që kupton, siç thonë: “Kupto, nëse kupton”.

Çfarë agjitacioni kuptohet sipas këtyre nocioneve të radhitura në mënyrë succesive?

Shihet se Pejgamberi i ka arritur të gjitha shkallët e njohjes dhe për nocionet e çdonjërit është informuar:

1. Kur iu afrua shkencës së njohjes informoi për botën materiale.

2. Kur iu afrua esencës informoi për zemrën.
3. Kur iu afrua esencës të së vërtetës la epshin dhe iu dorëzua Atij.
4. E kur arriti te esenca tha: “Të përulem me shpirt e me zemër”.
5. Kur arriti te qëllimet e larta tha: “Të falënderohem në mënyrë të pakufizuar”.
6. Kur arriti në të vërtetën e së vërtetës tha: “Ti je ashtu siç e ke përshkruar vetën.”
7. Refuzoi epshin sepse: “Zemra e tij nuk mohoi atë që e pa...
Atë që e ka parë në Sidretul Munteha”.
8. Nuk u kthye në të djathtë kah e vërteta e as në të majtë kah e vërteta e së vërtetës: “Shikimi (i Muhammedit) as nuk lakoi e as nuk tejkaloi”...

Një përsiatje rreth kësaj njohjes sukseshive hap dyert e diturisë, praktikës dhe të lutjes... sikur ndodhi me Pejgamberin a.s. natën e Isras, dhe janë të kuptuara për atë që kupton, (1-6), si dhe ndodhja e saj, sipas shkallës së shtatë dhe të tetë në mënyrë reale.

Zbulimi i tretë është përmbajtja e përgjithshme e krejt tekstit. Duhet të bëjmë një dallim në mes të “kuptuarit të krijesave” si dhe shkaqet penguese për arritje deri te e vërteta dhe në mes të “kuptuarit profetik” për të cilën jemi të informuar saktësisht dhe rrugës së drejtë të Zotit të begative dhe mbështetjes duke mos u kthyer kah e djathta apo e majta; edhe pse është e vërteta në të djathtë, e vërteta e së vërtetës në të majtë; për shkak se “Shpërndarësi i begative dominon e nuk dominohet”.

E në anën tjetër si munden krijesat t'i shfrytëzojnë e t'i realizojnë këto nocione të përfituara nga Isra-u në bazë të udhëzimeve hyjnore?

Mjafton teksti i Hallaxhit për një udhëzim dhe mësim të tillë; e ka vërtetuar llojin e relacioneve në mes së vërtetës dhe në mes të krijesave me formulën e tij mbretëruese “Kupto nëse kupton”.

“Të kuptuarit”: problem kryesor në historinë e njohjes njerëzore, problem që ka nevojë për xhihad sepse në bazë të të “të kuptuarit” i afrohem “të vërtetës” që e bashkon njeriun me vëllain e tij e pastaj edhe me Krijuesin e tyre.

Ky “kuptim” (fehm) na dhuron lirinë, siç thotë Aliu r.a.:

“Njiheni të vërtetën se ajo ju çliron”.

Rezyme intencionale, apo jo?!!!

Ky artikull është marrë nga: Vahdetul Gajeti, tenev-vu'ul menahixh, Dr. Esad Ali. Melanges de l'Université Saint Joseph, Beirut. Tom 1 (vol. 1-2), 1984, Beirut (Kitabut-Tavasin lil Hallaxh). Përktheu: Muhamed Mustafa.

**TRAKTATI MBI NJOHJEN
E SHPIRTIT HUMAN
DHE STATUSIT TË TIJ**

IBËN SINA

TRAKTATI MBI NJOHJEN E SHPIRTIT HUMAN DHE STATUSIT TË TIJ

Disa informata lidhur me këtë traktat dhe me filozofinë e Ibn Sinaut

Këtë traktat për herë të parë e ka botuar dr. Muhammed Thabit el-Fandijj në Kajro në vitin 1934, kurse dr. Alba Nasri Nadir e ka botuar të njëjtën traktat përsëri nga dr. El-Fandijj në veprën e tij me titull: “En-nefsul Besherijje inde Ibn Sina” (Shpirti human sipas Ibn Sinasë) në vitin 1968 në Darul Meshrik të Bejrutit, kurse botimi i dytë është realizuar në vitin 1986. Në përkthimin dhe përshtatjen e këtij traktati jam mbështetur në botimin e tretë të veprës së dr. Nadirit që është realizuar gjithashtu në Bejrut në vitin 1986.

Sipas vërejtjes së shënuar në fillim të këtij traktati, vërejmë se Ibn Sinau në këtë traktat nuk është përqëndruar vetëm në shpirtin human, por gjejmë se ai bën një prolongim në teorinë e emanacionit në pjesën e fundit të këtij traktati. Kjo teori i ngjan edhe asaj të Farabisë. Etika e tij këtu është e përzier me frymën aristoteliane greke, kurse në çështjen e lumturisë së shpirtit gjejmë imanin (besimin) e tij të ngjyrosur me sufizmin e tij racional.

Në këtë traktat, siç thotë dr. Nadiri, nuk ka asgjë që tregon kohën e përpilimit të tij pos asaj që lexuesi mund ta vërejë në literaturën e përgjithshme të Ibn Sinasë dhe mund të përfundojë se ky punim u përket punimeve të hershme të Ibn Sinasë, ndoshta e ka shkruar gjatë ditëve të fundit të qëndrimit të tij në Buhara (ka qëndruar në Buhara deri në vitin 391-h/1001) ose gjatë qëndrimit në kryeqytetin e Havarezmit, Karakanxh, (prej vitit 391-403 sipas hixhretit ose 1001-1012).

Këto konkluzione rreth kohës së përpilimit të këtij traktati i nxjerrim nga gjurmët e argumenteve të tij rreth diferencës mes substancës së shpirtit dhe asaj të trupit.

Në literaturën e tij të mëvonshme i gjejmë të njëjtat probleme, por të analizuara në mënyrë më të përsosur dhe më të zhvilluar.

Edhe pse numri i faqeve të këtij traktati është tepër i kufizuar, vetëm dhjetë faqe në gjuhën arabe, mund t'i marrim lirisht si një pasqyrë e analizës së problemit të shpirtit në kohën e artë të shtetit islam, në një anë, dhe thjeshtësinë e metodës së përdorur për një analizë të tillë.

Nuk ka dyshim se ndikimi i teorisë së emanacionit në filozofinë e tij psikologjike ka qenë i dukshëm, por jo edhe përfitim imitues, sepse gjejmë raste dallimi në mes mendimit filozofik të Ibn Sinaut dhe mendimit platonist dhe neoplatonist.

Së pari, gjejmë se Ibn Sina është munduar ta shpjegojë problemin e emanacionit brenda suazave të parimeve islame. Ajetet e Kur'anit që i përdorë për një argumentim të tillë, janë argumente për demonstrimin e tij islamik filozofik.

Pastaj, sipas filozofisë së tij gjejmë se shpirti i bashkangjitet trupit kur intelektet e përgatisin aftësinë e trupit për një aksion të tillë, e jo për shkak të gabimit të shpirtit në botën ideale, sipas Platonit.

Sipas dr. Nadirit, etika e tij në këtë traktat është dukshëm nën ndikimin e etikës aristoteliane. Sipas mendimit tim personal, mendoj se një gjykim i tillë nuk është i realtë, sepse e tërë jeta praktike në moralin islam mbështetet në parimin e përmbytyjes të

nxjerrë nga ajetet e Kura'nit, haditheve të Muhammedit a.s. biografisë së tij dhe të familjes, shokëve dhe pasardhësve të tjerë në historinë islame.

Teoria e përsosjes shpirtërore është parimi parësor në filozofinë islame. Sipas filozofisë greke, ky parim ndonjëherë është mohuar e ndonjëherë vërtetuar. Kurse sipas Islamit, bota e shpirtëve ka ekzistuar dhe do të ekzistojë gjithmonë; i miri dhe i keqi do paraqiten para Zotit ditën e kataklizmës. Shpirti vjen i pastër kurse në jetën e kësaj bote ngjan një grafikim që do të ngelë deri në Ditën e Gjykimit.

Pastaj Ibn Sinau në këtë traktat mohon kategorikisht teorinë e inkarnimit. Kjo teori ka qenë aktive si në filozofinë platoniste ashtu edhe në atë neoplatoniste. Këtë gjë e vërejmë kur thotë: “Fe huve xhevherun, ferdun, ruhanijjun...” (ai është substancë, individuale, shpirtërore...) Pra, shpirti është individual dhe nuk pranon universalitetin e teorisë inkarnuese. Edhe nëse rikthehet në Botën e Lartë, do të kthehet në praninë e Zotit për ta pritur lumturinë apo mjerimin e botës tjetër.

Nuk ka dyshim se teoria e krijimit është formuar nga teoria neoplatoniste, sepse sipas tij, së pari krijohet intelekti, shpirti e më në fund materia, por ky shpirt, është lëvizës i sferës kozmologjike dhe materiale e jo edhe i Botës së Lartë, sepse ky shpirt konsiderohet si pjesë e asaj të Lartës dhe lëvizja e tij është mallëngjyese.

Ky është një vështrim i shkurtër rreth ndikimit të filozofisë greke në filozofinë e psikologjisë së Ibn Sinaut.

Henry Bergsoni, kur e analizon problemin e ndikimit thotë: “S’ka dyshim se çdo doktrinë e filozofëve të mëdhenj përmban në vetë ngjashmëri të mundshme të pjesërishme. Kjo është e vërteta, por vetëm sipas aspektit të jashtëm, sepse shpirti dhe parimi i doktrinës janë krejtësisht diçka tjetër.

Filozofi gjatë tërë jetës së tij ka folur vetëm për një gjë por është mbështetur në forma të ndryshme ta sqarojë sa më saktë. Filozofi nuk fillon me mendimet që i kanë paraprirë atij, por thuhet: “Ai i arrin ato.” (Bergson).

Shpresoj se ky sqarim do të jetë i dobishëm para ose pas leximit të traktatit të këtij filozofi musliman.

Muhamed Mustafa

IBËN SINA

TRAKTATI MBI NJOHJEN E SHPIRTIT HUMAN

HYRJE

I falënderohem Zotit!

Pastaj...

Këtë traktat e kam shkruar në psikologji dhe e kam ndarë në tre kapituj:

Kapitulli I: Vërtetimi i dallimit mes substancës së shpirtit dhe asaj të trupit,

Kapitulli II: Përjetësia e shpirtit pas shkatërrimit të trupit,

Kapitulli III: Shkallët e lumturisë dhe të mjerimit të shpirtrave pas ndarjes nga trupi.

Përfundim - Pastaj i kam shtuar një përfundim rreth tri botëve: botës së intelektit, të shpirtit dhe të trupit, rreth sistematizimit të ekzistencës nga e Vërteta parësore deri në shkallën më të lartë të ekzistencave, sipas klasifikimit të dalë nga i Madhëruari. Këtë hyrje e kam shkruar që të përfitojë lexuesi informata për llojet e krijesave.

Ky traktat përmban hulumtimet më të vlefshme që përkufizohen me vetënjohjen e njeriut dhe gjendjen e tij pas përsosjes.

Njohja e shpirtit deri në njohjen e Zotit të Madhëruar, ashtu siç vërehet në fjalën e tij të vërtetë: “Kush e njeh vetën, e njeh Zotin e tij”.1)

Nëse shpirti i cekur në këtë hadith paraqet këtë trup, atëherë çdokush do ta njihte Zotin e tij, mendoj për njohje të vërtetë, por nuk është ashtu.

Ky traktat të udhëzon kah sekretet e deponuara në botën e shpirtit, të cilat nuk i njeh as masa e popullit e as pjesa dërrmuese e dijetarëve.

Për këtë shkak, Muhammedi a.s. është inspiruar pasi që është pyetur për të vërtetën e shpirtit:

“Të pyesin për shpirtin, thuaj: “Shpirti është çështje e Zotit tim”.

Ndërsa përgjigjja mbi të vërtetën e shpirtit për pjesën dërrmuese të njerëzve është:

“Keni fort pak dituri”.2)

Ky është një sqarim i përmbledhur rreth dobive të këtij traktati.

Të fillojmë me kapitujt e cekur pas mbështetjes në ndihmën dhe udhëzimin e Zotit!

KAPITULLI I

MBI VËRTETIMIN E DALLIMIT MES SUBSTANCËS SË SHPIRTIT DHE ASAJ TË TRUPIT

Themi se me termin “shpirt” nënkuptojmë atë që thotë çdokush për vete: “UNË”, kurse për disa të tjerë, trupi vizuel i kuptueshëm ose diçka tjetër.

Përsa i përket mendimit të parë, shumica e njerëzve dhe apologjetëve³) mendojnë se njeriu është ky trup, ngase çdokush paraqitet me “UNË”.

Ky mendim nuk është i saktë dhe shkakun do ta sqarojmë.

Pohuesit se ky trup nuk është i kuptueshëm janë të ndarë në mes veti: disa prej tyre mendojnë se nuk është trup e as material, por është substancë shpirtërore e rrjedhshme në këtë kallëp që e ka ngjallur dhe që e ka përfituar si instrument për përfitimin e njohurive shkencore derisa të përsoset substanca e trupit me të dhe ta njohë Zotin, të vërtetat e informatave. Kështu që përgatitet për t'u rikthyer në praninë e Tij, bëhet engjëll dhe jeton në lumturi të përhershme.

Ky mendim është i cezofëve, idealistëve, skautistëve dhe sufistëve.

Të gjitha këto i kanë parë substancat e shpirtit të tyre pas daljes nga trupat dhe ngjitjes me dritat hyjnore.

Për hulumtimin dhe studimin e autenticitetit të kësaj doktrine kemi shumë argumente:

ARGUMENTI I PARË

Kujto, o i mençur, se ti je sot ashtu siç ke qenë gjatë tërë jetës dhe rikujto shumë gjëra që të kanë ndodhur.

Pra, padyshim ti paraqet stabilitet të vazhdueshëm kurse trupi me pjesët e tij jo, përgjithmonë është në disagregacion dhe dobësim.

Njeriu gjithmonë ka nevojë për ushqim trupor. Trupi i tij është energjik dhe i lagët dhe kur energjia ndikon në lagështi, tretet derisa krejtësisht të zhduket ashtu sikur të ndizet zjarri nën të dhe ta tretë.

Nëse njeriut i ndalet ushqimi për një kohë të shkurtër, trupi i dobësohet për 1/4 dhe dije se pas njëzet vjetësh nuk ka ngelur asgjë nga pjesët e trupit tënd.

Por ti e di qëndrueshmërinë e vetes tënde gjatë kësaj periudhe, bile edhe gjatë tërë jetës.

Vetja yte ndryshon nga ky trup dhe nga pjesët e tij të dukshme e të padukshme.

Ky argument është i madhëruar dhe hap para nesh portën e transendentalitetit.

Substanca e shpirtit është jashtë shqisës dhe imagjinatës.

Kush bindet me këtë argument dhe e pranon në vete, veç e ka njohur atë që nuk e njih tjetërkush!

ARGUMENTI I DYTË

Nëse njeriu tregon interesim për diçka, ai paraqet veten derisa thotë se unë kam bërë kështu ose ashtu.

Në këtë rast ai i braktis të gjitha pjesët e trupit të tij. Gjëja e njohur nuk i ngjan asaj të braktisur.

Pra qenia e njeriut dallohet nga trupi!

ARGUMENTI I TRETË

Njeriu deklaron se e ka parë gjësendin me sy dhe thotë deshta ose u hidhërove. Gjithashtu thotë se mora me dorën time, eca me këmbët e mia, fola me gjuhën time, dëgjova me veshët e mi, mendova për atë, e parafytyrova dhe ëndërrova, kurse ne e dimë vendosmërisht se në individ ekziston një gjë që i përmbledh të gjitha këto përceptime, vepra..., dhe se një gjë e tillë përmbledhëse nuk ekziston në trup. Ai nuk sheh me veshë, nuk dëgjon me sy, nuk ec me dorë e as që merr me këmbë.

Në të ekziston diçka që i përmbledh të gjitha përceptimet dhe veprat (hyjnore).

Veshi i njeriut që ceket në “UNË” dallohet nga pjesët tjera të trupit dhe është diçka metafizike.

Pastaj themi se ky gjësend që prezenton identitetin e individit dallohet nga ky trup dhe nuk mund të jetë material, sepse sikur të ishte trup do të tretej e ndryshohej dhe do të pranonte formim e shkatërrim, ashtu siç është trupi, si dhe nuk do të qëndronte prej fillimit të jetës e deri në fund.

Pra, ai është substancë individuale shpirtërore, bile është dritë e që rrjedh në këtë kallëp të kuptueshëm, për shkak të përgatitjes së tij, d.m.th. të natyrës njerëzore.

Ky është qëllimi i cekur në Librin Hyjnor:4)

“E kur ta përsosë atë (në formën e njeriut) dhe t’i jap atij shpirtin që është krijesë e imja...”

Përsosmëri do të thotë formim i trupit me natyrë njerëzore i gatshëm për t’u ngjitur me të shpirti rezonues (njerëzor).

Fjala e Tij “shpirti im” i përket vetes së Tij, ngase është substancë shpirtërore, jotrupore dhe jomateriale.

Këtë deshëm ta cekim në këtë kapitull.

KAPITULLI II

MBI PËRJETËSINË (AMSHUESHMËRINË) E SHPIRTIT PAS SHKATËRRIMIT TË TRUPIT

Dihet se substanca që është vetë njeriu, nuk zhduket në realitet pas vdekjes dhe largimit të tij nga trupi, por qëndron për shkak të qëndrimit të Krijuesit të tij të Madhëruar, ngase substanca e tij është më e fuqishme se ajo e trupit.

Shpirti është lëvizës dhe dirigjues i trupit, kurse trupi është i ndarë nga ai dhe ndjekës i tij.

Largimi nga trupat nuk e dëmton ekzistencën e tij, edhe nëse vazhdon të ekzistojë trupi pas vdekjes, nuk e dëmton. Qëndrimi i shpirtit ka përparësi sepse i përket kategorisë së substancës, kurse krahasimi i tij me trupin i përket kategorisë së relacionit.

Relacioni konsiderohet se aksident më i dobët, ngase nuk ekziston pa subjekt, bile ka nevojë për një gjë tjetër që është objekt mbështetës.

Si mund të shkatërrohet Substanca që ëndërron në vete me shkatërrimin e aksidenteve me të dobëta?

Si shembull, marrim një pronar të diçkahit, nëse shkatërrohet prona e tij, nuk do të thotë se është shkatërruar edhe pronari.

Kështu, kur flen njeriu, shqisat dhe perceptimet rrinë në një ved dhe trupi i tij i ngjanë kufomës.

Trupi në gjumë i ngjan atij të vdekurit, siç thuhet në hadithin e Muhammedit a.s.:

“Gjumi është vëlla i vdekjes.”

Pastaj njeriu në gjumë sheh dhe dëgjon gjëra, bile edhe e njih botën e shkëlqyer në ëndrrat e sinqerta.

Këtë gjë ai nuk e realizon kur është i zgjuar.

Ky është argumenti përfundimtar se substanca e shpirtit nuk ka nevojë për këtë trup, por dobësohet me afrim ndaj trupit, kurse forcohet me largim prej tij.

Nëse vdes e shkatërrohet trupi, shpëton substanca e shpirtit nga lloji i trupit.

Nëse është përkryer me dituri, urtësi dhe aksion të mirë, ngjitet me dritat hyjnore, dritat e engjëjve dhe me ekzistencën e lartë, ashtu sikur ngjitet gjilpëra me magnetin, qetësohet, kënaqet dhe thirret nga Ekzistenca e Lartë:5)

“O ti shpirt i bindur plotësisht! Kthehu te Zoti yt i vetëkënaqur e i pranuar! Hyn në turmën e robërve të mi! Dhe hyn në xhennetin tim.”

KAPITULLI III

MBI SHKALLËT E LUMTURISË DHE MJERIMIT TË SHPIRTRAVE PAS NDARJES NGA TRUPAT

Dihet se shpirti njerëzor është tre llojesh:

1. I përkryer me dituri dhe përvojë,
2. I dobët në të dyja,
3. I përkryer në njërin, kurse i dobët në tjetrën.

Lloji i tretë gjithashtu ndahet në dy grupe:

“I përsosur në dituri, i dobët në përvojë, ose e kundërta.”

Shpirti, sipas ndarjes së parë, përcaktohet në tri lloje, ashtu siç ceket në Kur'an:6)

“Dhe ju të ndaheni në tri grupe. E ata të djathtit, kush janë të djathtit? Po të majtit, kush janë ata të majtit?”

Pastaj thotë:

“Ndërsa të parët janë të dalluar”.

Kur ne themi: “të përsosurit në shkencë e përvojë” janë të parët, i takojnë shkallës më të lartë në xhenetet e begatshme dhe ngjiten pas tri botëve me botën e intelekteve.

Ata të djathtit i takojnë shkallës së mesme, janë të ngritur nga bota e ndryshimeve, ngjiten me shpirtrat e sferave kozmologjike, pastrohen nga fëlliqësitë e botës së elementeve dhe i shohin begatitë që i ka krijuar Zoti i Madhëruar në qiej, llojet e ushqimeve të kënaqshme, shpezët e papërshkruara, ashtu siç thotë Muhammedi a.s. në një hadith kudsij:7)

“Kam përgatitur për robërit e mi e të devotshëm gjëra që syri nuk i ka parë, veshi nuk i ka dëgjuar e as që i ka ndier zemra e njerëzve.”

Kjo është shkalla mesatare dhe çështja do të zgjasë derisa të përgatiten për të arritur në shkallën e lartë dhe të thellohen në kënaqësitë e vërteta. Këta i arrijnë të parët.

Të majtit i takojnë shkallës së ulët dhe janë të zhytur në errësitat natyrore, të degjeneruar në trupat materialë dhe janë në shkatërrim e sipër.

Këta janë ata të cilët:8)

“Do të kërkojnë shkatërrimin (vetëzhdukjen), Tash mos kërkon vetëm një herë shkatërrimin, Por atë kërkojeni shumë herë.”

PËRFUNDIM

Kur i cekëm tri botët: botën e intelektit, të shpirtit dhe të trupit,⁹) dhe sistemimin e ekzistencës nga Zoti i Madhëruar deri në shkallën më të lartë të ekzistencave që zbresin nga Ai i Madhëruar, themi:

Për herë të parë Zoti i Madhëruar krijoi substancë shpirtërore që është dritë e pastër, nuk është e lokalizuar as në trup e as në materie, e njeh veten dhe Krijuesin e saj të Madhëruar dhe është intelekt i pastër.

Për këtë autenticitet janë të një mendimi kompakt të gjithë teozofët dhe profetët (shpëtimi i Zotit qoftë mbi ta), ashtu siç thoshte Muhammedi a.s.:

“Për herë të parë Zoti e ka krijuar intelektin dhe pastaj i ka thënë: “Eja”, dhe ka ardhur, pastaj i ka thënë: “Afrohu”, dhe është afruar. Ka vazhduar: “Pasha nderin dhe Madhërinë time, nuk kam krijuar asgjë më të vlefshëm se ti, sipas teje jap dhe marr, me ty shpërblej dhe me ty dënoj.”¹⁰)

Pastaj themi se ky intelekt ka tri njohje:

1. Njeh Krijuesin e tij të Madhëruar,
2. Njeh veten me njohje obligative nga e para,
3. Njeh veten si ekzistencë të mundshme.

Nga të njohurit e Krijuesit është krijuar intelekti që është substancë e një intelekti tjetër, ashtu siç formohet drita prej ndonjë drite tjetër.

Nga njohja e vetes me njohje obligative krijohet në fillim shpirti që është gjithashtu substancë shpirtërore sikur intelekti, vetëm se pozita e shpirtit në rangun e sistemimit është më e ulët.

Nga njohja e vetes si ekzistencë e mundshme krijohet substanca materiale, pra sfera më e lartë apo “arshi”, sipas leksikut fetar.

Shpirti është ngjitur me trupin.

Ky shpirt është universal dhe lëvizës i mbarë botës, ashtu siç e lëviz shpirti trupin tonë.

Lëvizja e shpirtit universal kozmologjik është mallëngjyese dhe anuese kah intelekti i parë, krijesës së parë. Kështu, intelekti i parë shndërrohet në intelekt të sferës më të lartë dhe është nën kompetencën e tij.

Pastaj, nga intelekti i dytë krijohen intelekti, shpirti dhe trupi. Trupi është sferë e dytë ose kursijji, sipas leksikut fetar dhe shpirti i dytë ngjitet me te.

Dhe kështu, prej çdonjërës krijohet intelekt, shpirt dhe trup derisa të përfundojnë në intelektin e dhjetë, pastaj krijohet bota materiale dhe katër paraelementet: uji, zjarri, ajri, dhe dheu, pastaj janë krijuar mineralet, bimët, kafshët dhe njeriu që konsiderohet si më i përsosur. Ai vet u ngjan engjëjve dhe mund të fitojë amshueshmëri, nëse u përngjan në punë dhe në praktikë. Gjithashtu bëhet më i poshtëruar se kafshët dhe gjarpërinjtë, nëse jeton në tokë dhe ndjek epshin e tij.

Nëse largohet nga të dy anët dhe gjen rrugën mesatare, si mosteprimi në ushqim por është i përmbajtur, nuk është as trim i madh e as frikacak, posedon urtësi në jetë, planifikim të mirë mes tij dhe të tjerëve, qoftë me ata të shtëpisë së tij: mes burrit, gruas, fëmijës, prindit, pronarit, robit, qoftë me ata të qytetit në tregti ose politikë, nëse është politikan.

Kjo urtësi ndërmjetëson planifikim mes vetes dhe mes të tjerëve.

Kjo urtësi është të njohurit e të vërtetave.

Si në aftësitë epshore ashtu edhe në ato të hidhërimit duhet të jetë i përmbajtur.

Këto tri karakteristika, mendoj, të përmbajturit në epsh, trimëri dhe urtësi quhen “drejtësi”.

Drejtësia është koleksionimi i këtyre tri karakteristikave. Ai që i përvetëson këto dhe e njeh filozofinë që do të thotë njohje e të vërtetës së gjërave, veç është përkryer në shkencë dhe në praktikë dhe është bërë prej:11)

“Të parët janë të dalluar (janë në ballë), ata pra janë të afruarit (të Zotit), Janë në xhenetet e begatshme.”

Nëse pyetet a mund të përkufizohet filozofia për ta përfituar shpirti lumturinë dhe shkallën e të parëve të cekur?

Përgjigjem: “Po, kështu siç vijon”:

Obligohet ta njohë ekzistimin e ekzistencës obligative e të Madhëruar, cilësitë dhe përsosjen e cilësive, Kujdesin e Tij për krijesat, njohurinë e Tij të substancave dhe fuqisë superiore; (pastaj të dijë se ekzistenca e Tij fillon nga vetja e Tij, pastaj depërton nëpër substancat intelektuale, shpirtrat jomateriale kozmologjike, nëpër trupat materiale të thjeshta e të përbëra prej mineraleve), bimëve dhe shtazëve; pastaj koncepton substancën e shpirtit human dhe cilësitë e saj; pranon se nuk është as trup e as material, vazhdon të jetojë pas shkatërrimit të trupit në lumturi ose mjerim.

Nëse individi i përfiton këto sasi njohurish, do të jetojë i lumtur me “të parët e përsosur”.

Sa më tepër të dobësohet njohuria e tij në shkencë e praktikë, aq më tepër dobësohen shkallët dhe afrimi i tij ndaj Zotit të Madhëruar.

Ata, të cilët janë në një shkallë më të ulët se ata të përsosurit në shkencë e praktikë, janë mesatarë dhe janë ose të përsosur në praktikë e jo në shkencë ose në të kundërtën; janë të larguar nga Bota e Lartë derisa të pastrohen nga ato formacione të errëta dhe nga veprat e këqija që i kanë bërë në jetën e kësaj bote.

Drita fillon t'i kaplojë suksesivisht, ngriten përpjetë deri në botën e kudosit dhe pastërtisë si dhe u bashkangjiten të parëve.

Të përkryerit në shkencë e jo në praktikë nga dy grupet mesatare janë të pastër, veprojnë mirë, besojnë në Zot dhe në botën tjetër, i përcjellin rregullat e të dërguarve, por nuk kanë shumë njohuri rreth të vërtetave shkencore, nuk i njohin sekretet shkencore, hyjnore e as komentet.

Nëse shpëtojnë prej trupave të tyre, shpirtrat e tyre u bashkangjiten atyre kozmologjike, hipin në qiej dhe shohin atë që u është premtuar në këtë botë për xhennetin; janë të nderuar, kanë llojloj zbukurimesh, mbështeten në kolltuqe dhe nuk ndiejnë as vapë e as të ftohtë.

Mirëpo, pritet të ngrihen lart deri në botën e intelektit dhe në territorin hyjnor, thellohen në kënaqësitë e vërteta të papërshkruara, nuk mund të zbulohen e as të krahasohen me ndonjë gjendje tjetër.

Atëherë arrijmë këtë pozitë, zbulojmë sekretet e pazbuluara për shumë njerëz ngase i kanë braktisur.

Mjafton kjo hyrje për lypësit e udhëzimit!

Zoti na udhëzofte të gjithë!

Ai është Mirëbërës dhe Mëshirues!

Zoti e ka mëshiruar Muhammedin së bashku me mbarë familjen e tij të pastër!

Traktati i çmueshëm mbi shpirtin human përfundoi me pëlqimin, fisnikërinë dhe bujarinë e Zotit.

Ky artikull është marrë nga: Risale fi ma'rifetin-Nefsin-Nefikati li Ebi Ali Ibn Sina; Tahkik veshah: Dr. Abbas Nasri Nadir, Darul-Meshriki sh.m.n., Beirut /3, 1986. Përktheu nga origjinali: Muhamed MUstafa.

SHËNIMET DHE SQARIMET NË FUSNOTA

1. Këtë hadith Ibn Sinau ia përkushton Ali ibn Ebi Talibit në dorëshkrimin e tij “El-Mubahathat” që gjendet në Kajro, numër 397, SI (Darul kutubil misrijje).
2. El-Isra', ajeti 85.
3. Apologjetët në gjuhën arabe quhen “kelamijjunë” dhe zakonisht e kanë mbrojtur Islamit nga çdo risi dëmtuese. (Përkthyesi)
4. El-Hixhër, ajeti 29.
5. El-Fexher, ajetet 27-30.
6. El-Vakia, ajetet 7-11.
7. Hadithin e ka transmetuar Buhariu në “Fillimi i krijimit”, kapitulli i tretë; Muslimi në “Xhenne”; Ahmedi në Musnedin e tij.
8. El-Furkan, ajetet 13-14.
9. Ky sistemim trefishor është neoplatonist. Ibn Sina e ka njohur këtë teori nga Traktatet e Ihvanus Safait që i ka lexuar gjatë periudhës së rinisë së tij.
Shiko: (El Bejhekijj - “Historia e të urtëve muslimanë” në Darul kutubil misrijje, numër 3666, f. 101; ose shiko komentet e neoplatonistëve mbi veprat e Aristotelit.
10. Këtë hadith e ka transmetuar Abdull-llah ibn Ahmedi në “Zevadul Musnedi” nga Hasni me transmetim të mirë; gjithashtu e ka transmetuar Taberaniu në “El Kebir vel Evsat”; Ebu Neimi me dy transmetime të dobëta; El Kariju, Ibn Tejmijje dhe disa të tjerë e kanë konsideruar të falsifikuar. Ky aspekt mund të jetë i vërtetë ngase ka lidhshmëri të qartë me teorinë e emanacionit neoplatonist.
11. El Vakia, ajetet 10-12.
12. Aluzion në ajetin 76-të të sures El-Insan. (përkth.)